

F. Andries

T. Vogels

ZONDER DIPLOMA VAN SCHOOL

Samenvatting van een onderzoeksverslag
omtrent voortijdige schoolverlaters in
de Leidse regio

Nederlands Instituut voor Praeventieve Gezondheidszorg - TNO

Leiden

november 1981

Nederlands Instituut
voor
Praeventieve Gezondheidszorg TNO
Wassenaarseweg 56 Leiden
Postbus 124
2300 AC Leiden
telefoon 071-170441

Wij danken allen die aan de totstandkoming van dit rapport een bijdrage hebben geleverd, zeker niet in de laatste plaats de geïnterviewden zelf.

Druk: NIPG/TNO Leiden

Gehele of gedeeltelijke publicatie van dit rapport is alleen geoorloofd indien daartoe schriftelijke toestemming is verleend door het Nederlands Instituut voor Praeventieve Gezondheidszorg TNO.

INHOUD

	blz.
INLEIDING	1
1. DOELSTELLINGEN EN UITVOERING VAN HET ONDERZOEK . .	3
1.1 Het onderzoek onder ongediplomeerde school- verlaters uit 1977/1978	3
1.2 Het onderzoek onder schoolverlaters uit 1969/1970	5
2. SAMENSTELLING VAN DE ONDERZOCHE GROEPEN	7
2.1 De generatie 1977/1978	7
2.2 De generatie 1969/1970	9
3. DE SCHOOLKEUZE	11
4. DE SCHOOLKARRIÈRE EN HET UITEINDELIJK VERTREK . . .	15
4.1 De schoolkarièrre van de generatie 1977/1978 .	15
4.2 De schoolloopbaan van de generatie 1969/1970 .	17
4.3 Het vertrek van de generatie 1977/1978	18
5. DE VERTREKREDENEN VAN DE GENERATIE 1977/1978 . . .	21
5.1 Waarom van school gestuurd?	21
5.2 De eigen vertrekredenen	21
5.3 Gevoel van eigenwaarde	23
5.4 De onderwijstype-specifieke beschrijving van schoolkarièrre en vertrek van de generatie 1977/1978	24
6. VAN SCHOOL NAAR WERKEN	30
6.1 Toetreding tot de arbeidsmarkt (1977/1978) . .	31
6.2 Baanwisseling en werkloosheid (1977/1978) . .	32
6.3 Beginbaan (1977/1978)	33
6.4 Van beginbaan naar laatste baan (1977/1978) .	34
6.5 De arbeidsmarktervaringen van de generatie 1969/1970	36

7.	OPLEIDINGEN NA HET VERTREK UIT HET VOORTGEZET ONDERWIJS	39
7.1	De generatie 1977/1978	39
7.2	Opleidingen na het voortgezet onderwijs voor de generatie 1969/1970	42
8.	ONTWIKKELINGEN IN HET DENKEN OVER WERK	44
9.	KONKLUSIES	46
	LITERATUUR	58
	BIJLAGEN	59

INLEIDING

De laatste jaren is er in Nederland sprake van een groeiende aandacht voor leerlingen die het voortgezet onderwijs zonder diploma verlaten. In de onderwijswereld constateert men vrij algemeen een afname in de belangstelling van jongeren voor onderwijs. Voortijdig schoolverlaten wordt daarvan wel als symptoom gezien.

Bovendien is er sprake van een bepaalde beeldvorming rond voortijdige schoolverlaters. Deze jongeren zouden weinig zelfvertrouwen bezitten en zich afkeren van de maatschappij of deze agressief tegemoet treden. Voortijdige schoolverlaters worden dan ook meestal als 'probleemgevallen' beschouwd.

Opmerkelijk is dat er in Nederland nauwelijks onderzoek is verricht onder voortijdige schoolverlaters. Er zijn aanwijzingen dat deze groep vaker dan andere leeftijdsgenoten met werkloosheid gekonfronteerd wordt.

Veel meer is er echter niet bekend. Zelfs het aantal leerlingen dat jaarlijks, zonder enig diploma in het voortgezet onderwijs behaald te hebben, de school de rug toekeert, kan slechts geschat worden.

Sinds de beginjaren zeventig wordt er op het Nederlands Instituut voor Praeventieve Gezondheidszorg/TNO onderzoek gedaan naar de overgang van school naar werk. Daarbij gaat de aandacht vooral uit naar jongeren met weinig scholing. Immers vooral deze toetreders tot de arbeidsmarkt lijken steeds moeilijker aan de slag te kunnen komen. Onderzoek onder gediplomeerde LTS'ers laat bovendien zien dat deze vaak werk vinden dat nauwelijks aansluit bij het op school geleerde.

In 1977 werd op het NIPG/TNO besloten om, in aansluiting bij het genoemde onderzoek onder gediplomeerde LTS'ers, een onderzoek te verrichten onder leerlingen die, zonder enig diploma, één van de schooltypen in het voortgezet onderwijs verlaten. Doel van het onderzoek was een verkenning van de motieven en omstandigheden die leerlingen doen besluiten om zonder diploma

van school te gaan. Die verkenning zou ook informatie moeten opleveren over het - in Amerikaans onderzoek meestal voorondersteld - problematisch karakter van voortijdig schoolverlaten. Het onderzoek had tevens tot doel een beeld te geven van de arbeidsmarkt- en werksituatie waarin voortijdige schoolverlaters terecht komen.

Dit boekje is een beknopte samenvatting van een uitgebreid onderzoeksverslag (Andries & Vogels, 1981). Voor een verantwoording van de overzichten en konklusies, die hier gepresenteerd worden, wordt dan ook naar dit verslag verwezen.*

De opbouw van deze samenvatting is als volgt: na een korte beschrijving van doel en opzet van het onderzoek (hoofdstuk 1) en de samenstelling van de onderzochte groepen (hoofdstuk 2), wordt eerst ingegaan op de motieven en omstandigheden die tot het vertrek leiden (hoofdstukken 3, 4 en 5). Daarbij wordt ook ingegaan op eerdere ervaringen gedurende de schoolloopbaan. In hoofdstuk 6 komen de ervaringen op de arbeidsmarkt aan de orde. In hoofdstuk 7 wordt beschreven in hoeverre deze jongens en meisjes na hun vertrek uit het voortgezet onderwijs nog aan opleidingen beginnen dan wel daartoe plannen koesteren. Tenslotte wordt in hoofdstuk 8 ingegaan op meer algemene opvattingen over arbeid bij deze groep ongediplomeerden. In een apart hoofdstuk worden de belangrijkste konklusies van het onderzoek samengevat.

Tijdens het onderzoek zijn bij twee groepen ongediplomeerden gegevens verzameld; bij schoolverlaters uit het leerjaar 1977/1978 en bij die uit het leerjaar 1969/1970. In elk hoofdstuk komen - voor zover mogelijk - gegevens over beide groepen aan de orde. Bij elke paragraaf wordt aangegeven op welke groep de betreffende gegevens betrekking hebben.

* Andries, F. & Vogels, T. "Zonder diploma van school - voortijdige schoolverlaters in de Leidse regio" (298 blz.); uitgave NIPG, Wassenaarseweg 56, Leiden, 1981 (f. 31,20 incl. BTW)

1. DOELSTELLINGEN EN UITVOERING VAN HET ONDERZOEK

Het onderzoek naar voortijdige schoolverlaters in de Leidse regio had twee doelstellingen.

Op de eerste plaats werd geprobeerd het proces van voortijdig schoolverlaten in kaart te brengen. Behalve aan motieven en omstandigheden die daarbij een rol lijken te spelen, was het plan ook aandacht te besteden aan de daaraan voorafgaande schoolloopbaan.

Op de tweede plaats werd ernaar gestreefd een beeld te krijgen van de wijze waarop ongediplomeerden de overstap van school naar werk maken, van het werk dat zij dan vinden en van hun arbeidsloopbaan.

Besloten werd met dergelijke schoolverlaters uit het schooljaar 1977/1978 tweemaal een gesprek te voeren. Eenmaal zo snel mogelijk na het verlaten van de school, om informatie te krijgen over wat er op school en direkt na het verlaten ervan gebeurd was. Een jaar later wilden we hen opnieuw benaderen, om te praten over hun arbeidsmarktervaringen op iets langere termijn. Het vermoeden bestond dat het niet hebben van een diploma vooral op iets langere termijn de kansen op de arbeidsmarkt en de mogelijkheid een arbeidskarrière op te bouwen negatief beïnvloedt. Dit omdat oudere ongediplomeerden door het met de leeftijds stijgende minimumjeugdloon voor bepaalde werkgevers minder aantrekkelijk zouden worden en omdat het aanvaarden van gezinsverantwoordelijkheid het besef van de eigen - zwakke - positie op de arbeidsmarkt zou versterken. Om een groep te bereiken die zich in een dergelijke situatie bevond werd besloten ook ongediplomeerde schoolverlaters uit het schooljaar 1969/1970 voor een interview te benaderen.

1.1 Het onderzoek onder ongediplomeerde schoolverlaters uit 1977/1978

Het onderzoek richtte zich op voortijdige schoolverlaters uit de regio Leiden (zie bijlage 1). Met voortijdige schoolverla-

ters bedoelen wij hen die zonder enig diploma van één van de scholen in het voortgezet onderwijs na het lager onderwijs vertrekken om daarna niet langer een volledige dagopleiding te volgen.

Met 50 van de 52 scholen voor voortgezet onderwijs in de Leidse regio werd de afspraak gemaakt dat zij ons namen en adressen van in het schooljaar 1977/1978 vertrekkende leerlingen zouden doorgeven. Met behulp van een aan deze leerlingen toegezonden vragenformulier werd nagegaan wie van hen de school definitief en zonder enig diploma verlaten hadden. Na deze controle kwam het aantal voortijdige schoolverlaters in Leiden en omgeving op 678.

Uit deze groep werd een steekproef getrokken. Degenen die niet gereageerd hadden op het vragenformulier, ook niet reageerden op een rappèl en telefonisch niet te bereiken waren, werden allen bij de steekproef gevoegd. Dit omdat het vermoeden bestond dat het hier ging om een groep die wellicht in het bijzonder problemen rond het schoolverlaten of bij het zoeken naar een baan had meegemaakt.

In totaal kwam het aantal te benaderen voortijdige schoolverlaters op 430 personen. Van hen bleek - op het moment dat wij hen spraken - bij 5% dat zij ten onrechte in het bestand waren opgenomen. Zij hadden toch een diploma in het voortgezet onderwijs gehaald of waren op zeer korte termijn teruggekeerd naar het volledig dagonderwijs. Van de overigen is precies drie kwart geïnterviewd (zie tabel 1).

Tabel 1. Steekproef en resultaat van interviewcampagne generatie 1977/1978

oorspronkelijke steekproef	430		
ten onrechte opgenomen	20		
<hr/>			
gecorrigeerde steekproef	410		
waarvan	72	(18%)	weigeringen
	19	(5%)	onbereikbaar
	11	(3%)	niet benaderd
	308	(75%)	geïnterviewd

Volgens de opzet was het de bedoeling de voortijdige schoolverlaters zo snel mogelijk na hun vertrek van school te interviewen. In de praktijk bleek dit moeilijk. Het krijgen van informatie van de meewerkende scholen, het controleren van die informatie en het maken van interviewafspraken was lastig en tijdrovend. Bovendien bleek dat een groot aantal van de voortijdige schoolverlaters in 1977/1978 bestond uit leerlingen die aan het einde van het vorige schooljaar waren blijven zitten of hun diploma niet gehaald hadden en die bij het begin van het nieuwe schooljaar niet op school verschenen. Al met al heeft dit ertoe geleid dat de gemiddelde duur van de periode vanaf het vertrek tot aan het interview ruim twaalf maanden bedroeg. Van de 308 respondenten met wie wij eenmaal gesproken hebben, zijn er 220 voor een tweede maal geïnterviewd. Hoewel dat een niet onaanzienlijke uitval betekent, blijkt de tweemaal geïnterviewde groep op belangrijke kenmerken niet af te wijken van de oorspronkelijke groep.

1.2 Het onderzoek onder schoolverlaters uit 1969/1970

Aan de scholen die ons al eerder met de generatie 1977/1978 geholpen hadden en die in 1969/1970 al bestonden werd gevraagd namen en adressen te verstrekken van hen die in 1969/1970 de school ongediplomeerd hadden verlaten. Het aldus verkregen - goeddeels verouderde - adressenbestand werd via een intensieve controle met behulp van de bevolkingsregisters van alle betrokken gemeenten kloppend gemaakt. Besloten werd het onderzoek te beperken tot hen die op dat moment in het gebied binnen een vanuit Leiden getrokken denkbeeldige cirkel rond de steden Amsterdam, Utrecht en Rotterdam woonden.

Aan deze personen werd een vragenformulier gestuurd om na te gaan of zij in 1969/1970 inderdaad zonder diploma van school waren gegaan zonder direkt naar een andere school voor voortgezet onderwijs over te stappen. Na deze controle bleef van het oorspronkelijk via de scholen vergaarde namenbestand een groep van 435 te benaderen personen over. Van hen zijn er 265 (61%) geïnterviewd. De procedure staat samengevat in tabel 2.

Tabel 2. De totstandkoming van het bestand 1969/1970

het via de scholen vergaarde bestand		760
waarvan er		
- geen schoolverlater bleken	244	
- buiten de 'randstad' woonden	49	
- waren overleden	6	
- via de burgerlijke stand onvindbaar bleken	26	
		-325
<hr/>		
te benaderen voor een interview		435
waarvan uitgevallen		
- omdat zij medewerking weigerden	86	
- omdat zij onbereikbaar bleken	76	
- vanwege tijdgebrek	8	
		-170
<hr/>		
totaal geïnterviewd		265
<hr/>		

2. SAMENSTELLING VAN DE ONDERZOCHE GROEPEN

2.1 De generatie 1977/1978

Van de leerlingen uit arbeidersgezinnen is bekend dat de duur van de schoolopleiding in het algemeen relatief kort is en dat het eindniveau dat zij bereiken over het algemeen lager ligt dan dat van andere leerlingen. Op grond daarvan valt te verwachten dat voortijdige schoolverlaters voornamelijk afkomstig zijn uit arbeidersgezinnen.

De helft van de vaders blijkt werkzaam te zijn (geweest) in de industrie of het ambachtelijk bedrijf. Daarnaast was er een niet onaanzienlijke groep die zijn emplooi had in handel of verkeer. Slechts 8% werkte in de administratieve sektor of bij de overheid.

Meestel verrichtten de vaders handarbeid (64%) en daarbij ging het dan bij twee derde om ongeschoolde arbeid. De relatief kleine groep employees (19%) bestond voor meer dan de helft uit lagere employees. Bij bedrijfshoofden (12%) ging het vrijwel uitsluitend om de kleine zelfstandigen met minder dan tien werknemers. Slechts 3% van de vaders behoorde tot de zelfstandige hogere beroepen, de hogere employees of bedrijfshoofden met meer dan negen werknemers.

Het opleidingsniveau van de ouders was dienovereenkomstig: twee derde van de vaders had slechts de lagere school doorlopen en was nooit aan een opleiding in het voortgezet onderwijs begonnen; 14% had een LBO-diploma en slechts 17% was ooit begonnen aan een andere dan een LBO-opleiding. Bij de moeders treffen we overeenkomstige gegevens aan.

Het percentage vaders dat op het moment van het eerste interview werkloos was lag met 3% lager dan het landelijk gemiddelde.

De konklusie uit deze opsomming is duidelijk: voortijdige schoolverlaters zijn vooral afkomstig uit het (ongeschoolde) arbeidersmilieu, het milieu van de lagere employees of dat van de kleine zelfstandigen.

Bovendien blijken voortijdige schoolverlaters voor een belangrijk deel afkomstig te zijn uit (zeer) grote gezinnen: het gemiddelde kindertal is 4,5. Dat is bijna tweemaal zoveel als het landelijk gemiddelde.

Daarnaast blijkt het ongediplomeerd vertrek van school in veel gezinnen waaruit de voortijdige schoolverlaters afkomstig waren een bekend verschijnsel. Liefst 44% van de respondenten zei een broer of zus van 15 jaar of ouder te hebben die eveneens zonder diploma van school was gegaan.

Wesselingh (1979) laat zien dat kinderen uit bovengenoemde milieus voornamelijk terechtkomen op het LBO en het MAVO (zie voor een verklaring van de gebruikte afkortingen bijlage 2). Uit tabel 3 blijkt dat bijna 90% van alle voortijdige schoolverlaters in de Leidse regio van één van deze schooltypen afkomstig is. Bijna de helft van alle ongediplomeerden uit de regio is afkomstig van het LHNO/IHNO. Ook de LTS/ITO levert met 27% een forse groep ongediplomeerden.

Alleen al op basis van het bovenstaande is de konklusie gewettigd dat het probleem van voortijdig schoolverlaten het ernstigst is op de enige specifieke meisjesopleiding die er nog in het Nederlands voortgezet onderwijs bestaat.

Van scholen die zowel door jongens als door meisjes bezocht worden (LEAO, LMO, LAVO, MAVO, HAVO, VWO) blijken vrijwel evenveel jongens als meisjes de school zonder diploma te verlaten (52% tegen 48%). In totaal zijn er iets minder mannelijke dan vrouwelijke ongediplomeerde schoolverlaters (46% tegen 54%).

Het probleem van voortijdig schoolverlaten op het LBO in het algemeen en op het LHNO en IHNO in het bijzonder, wordt nog schrijnender wanneer die percentages afgezet worden tegen het relatieve aantal leerlingen op de genoemde typen in het totale leerlingenbestand. Van alle leerlingen op Leidse scholen ging 29% naar het LBO, terwijl 77% van alle voortijdige schoolverlaters uit het LBO afkomstig is. Voor het LHNO/IHNO zijn die percentages 9% respektievelijk 30%; voor de LTS/ITO 14% respektievelijk 37%.

In bijlage 3 staat behalve van de totale groep ook de samenstelling vermeld van de groep die wij interviewden. De door ons geïnterviewde groep blijkt over het algemeen een redelijke

weerspiegeling te zijn van alle voortijdige schoolverlaters in de regio. Alleen de ongediplomeerde MAVO-ers zijn duidelijk oververtegenwoordigd.

2.2 De generatie 1969/1970

Ook de respondenten uit 1969/1970 blijken voor het merendeel afkomstig uit de lagere sociale milieu's. In vergelijking met de generatie 1977/1978 vinden we onder hen echter een duidelijk grotere groep waarvan de vader als zelfstandige (22%) of als middelbaar employe (13%) werkzaam was. Het aandeel van de ongeschoolde arbeiders (29%) is kleiner.

Het aandeel van de vaders met uitsluitend lagere school is ongeveer gelijk. In overeenstemming met het iets hoger lijkende beroepsniveau van de ouders van de generatie 1969/1970 vinden wij bij hen ook meer vaders met LBO (20%) of een andere opleiding in het voorgezet onderwijs (27%).

Interpretatie van deze verschillen is niet zonder meer mogelijk. De onderzoeksgroep 1969/1970 is immers op een andere manier tot stand gekomen dan die uit 1977/1978. Wanneer de gepresenteerde gegevens echter een juist beeld geven van voortijdige schoolverlaters uit beide jaren dan lijkt het alsof ongediplomeerd schoolverlaten vroeger een minder milieu-specifiek verschijnsel was dan nu.

Het gemiddelde kindertal in de ouderlijke gezinnen lag net als in 1977/1978 hoog (5) en ook in deze onderzoeksgroep valt te konstaten dat voortijdig schoolverlaten in de betreffende gezinnen een bekend verschijnsel was. Meer dan de helft van alle respondenten had een broer of zus die eveneens zonder diploma van school was gegaan.

In bijlage 4 staat aangegeven van welk schooltype de respondenten afkomstig waren. Deze verdeling wijkt af van die welke wij bij de generatie 1977/1978 aantreffen. Het lagere aantal oud-(M)ULO of ex-MAVO-leerlingen kan te wijten zijn aan het feit dat van dergelijke scholen de administratie nogal eens ontoegankelijk bleek. Vermoedelijk speelt ook mee dat de toestroom naar het MAVO nu veel groter is dan tien jaar geleden. In de

generatie 1969/1970 waren de ongediplomeerde LIS-ers het sterkst vertegenwoordigd. Pas daarna kwamen oud-LHNO-leerlingen.

Bovendien blijken in de meting 1969/1970 iets meer mannen dan vrouwen geïnterviewd te zijn. Op het moment van het interview is drie kwart van de respondenten getrouwd. Iets meer dan de helft heeft op dat moment ook al een of meer kinderen.

.

3. DE SCHOOLKEUZE

Een onjuiste schoolkeuze wordt nogal eens aangevoerd als een van de belangrijkste oorzaken van allerlei moeilijkheden in het voortgezet onderwijs. Zo ook van het voortijdig schoolverlaten. Dat was voor ons reden om aan het keuze-proces en aan de overwegingen die daarbij een rol spelen in het interview extra aandacht te besteden.

Wanneer kan er van een onjuiste keuze gesproken worden? In de gesprekken die wij voerden met docenten en directies van scholen voor het voortgezet onderwijs werd herhaaldelijk gesuggered dat er bij ouders en leerlingen een afkeer van, ja zelfs een angst voor het LBO zou bestaan. Daardoor zou vaak gekozen worden voor MAVO of hoger, hoewel de betrokken leerling dat met name vanwege te kort schietende capaciteiten of ook door een overwegend 'praktische' oriëntatie niet aan zou kunnen.

Een dergelijke opvatting gaat uit van een aantal vooronderstellingen:

1. de vooronderstelling dat de verschillende schooltypen eenduidig zijn in te delen naar moeilijkheidsgraad. Binnen het LBO zouden wij relatief gemakkelijkere opleidingen aantreffen; van de moeilijker AV0-opleidingen zou het VWO het moeilijkst zijn.
2. de vooronderstelling dat de voor een bepaalde opleiding benodigde capaciteiten en oriëntaties van leerlingen op twaalfjarige leeftijd vrijwel vastliggen en dat zij betrouwbaar gemeten of voorspeld kunnen worden;
3. de vooronderstelling dat voor een succesvolle afronding vooral individuele capaciteiten en oriëntaties van leerlingen van belang zijn en dat de binnen de opleiding gehanteerde didaktiek vastligt en relatief onbelangrijk is.

In feite zijn al deze vooronderstellingen min of meer diskutabel. Toch wilden wij nagaan in hoeverre er bij voortijdige

schoolverlaters sprake is van een onjuiste schoolkeuze. Wij gaan er daarbij van uit dat een individuele keuze als 'juist' gekwalificeerd moet worden als deze redelijk in overeenstemming is met de informatie die op het moment van de keuze beschikbaar is. De informatie betreft dan voornamelijk de adviezen op basis van de toetsuitslag en het advies van de lagere school. Omdat bij de adviezen rond de schoolkeuze feitelijk wordt uitgegaan van bovengenoemde niveau-indeling van schooltypen op basis van moeilijkheidsgraad, hanteren wij deze indeling in dit hoofdstuk ook, zonder overigens te willen suggereren dat belangrijke verschillen tussen opleidingen daarmee op adequate wijze aangegeven worden.

Meer dan de helft van de respondenten ging na de lagere school naar een van de schooltypen in het lager beroepsonderwijs. Vrijwel alle meisjes uit deze groep gingen naar het LHNO, terwijl de jongens bijna allen naar de LTS of het ITO gingen. Meer dan een derde van de totale groep ging naar het MAVO of naar een scholengemeenschap met MAVO.

De meeste respondenten zeggen zelf de beslissing te hebben kunnen nemen naar welke school zij zouden gaan.

Wanneer de feitelijke keuze vergeleken wordt met de adviezen op basis van de toetsuitslag en het definitieve advies van de lagere school, blijkt dat de keuze tussen LBO en AVO/VWO meestal geschiedt in overeenstemming met de verschillende adviezen. De meeste afwijkingen vinden we ten aanzien van het toetsadvies, maar die afwijkingen blijken dan meestal daarin te bestaan dat men een 'gemakkelijke' lagere beroepsopleiding kiest, terwijl het advies op MAVO-, HAVO- of VWO-niveau laq. Slechts 4% van de respondenten die op een (scholengemeenschap met) MAVO terechtkwamen, had het advies gekregen naar het LBO te gaan. Bij de verschillende schooltypen binnen het AVO/VWO vinden we relatief meer afwijkingen. Maar ook deze blijken meestal te bestaan uit een keuze voor een 'lager' type dan de adviezen inhielden (zie tabel 3).

Tabel 3. Afwijkingen van de toetsuitslag

	aantal	percen- tage
1. keuze op LBO-niveau; toets op AVO-niveau	24	10%
2. keuze en toets op AVO-niveau; maar keuze onder toetsniveau	34	15%
3. keuzeniveau gelijk aan toetsniveau	155	67%
4. keuze en toets op AVO-niveau; maar keuze boven toetsniveau	13	6%
5. keuze op AVO-niveau; toets op LBO-niveau	4	2%

In de door de respondenten genoemde motieven is weinig terug te vinden van een afkeer of angst voor het LBO. De meestgenoemde argumenten, ook bij voortijdige schoolverlaters die in eerste instantie naar het AVO/VWO gingen, zijn het toetsadvies, de veronderstelde aansluiting met capaciteiten en interesses en het feit dat ook bekenden naar die school gingen. Ouders blijken wat vaker dan hun kinderen aan het AVO/VWO de voorkeur te geven boven het LBO. Hoewel die wens met het oog op de toetsadviezen niet irreëel lijkt, blijft zij vaak onvervuld. In het algemeen geeft de voorkeur van hun kinderen de doorslag.

Al met al lijkt het argument van een onjuiste en te hoog uitgevallen schoolkeuze weinig relevant wanneer het gaat om de verklaring van voortijdig schoolverlaten. Natuurlijk kan, wanneer de leerling eenmaal op de gekozen voortgezet onderwijs-school zit, blijken dat zijn of haar prestaties of motivatie niet overeenstemmen met de eisen die daar gesteld worden. Het is onzes inziens echter niet terecht dan te konkluderen tot een verkeerde schoolkeuze door de betrokken leerling.

Wanneer - zoals bij de door ons geïnterviewde ongediplomeerden - blijkt dat leerlingen ondanks een verantwoorde keuze niet kunnen of willen voldoen aan de eisen die op de door hen gekozen school gesteld worden, dan dringen zich twee vragen op. Op de eerste plaats betreft dat de vraag in hoeverre een jongen of meisje aan het einde van de lagere school een reële keuze uit de verschillende opleidingstypen in het voorgezet onderwijs kan maken. Met andere woorden: in hoeverre is het mogelijk te bepa-

len welk opleidingstype aansluit bij de zich ontwikkelende capaciteiten en oriëntaties van elfjarigen, op een moment dat in ieder geval zij zelf de inhoud, eisen noch de baten van een bepaalde opleiding kunnen overzien?

De tweede vraag die zich opdringt is welke kenmerken van het onderwijssysteem of de opleiding zelf een succesvol verloop van de opleiding in de weg staan. Men kan zich bijvoorbeeld afvragen hoe goed de school in staat is problemen te signaleren en welke maatregelen vervolgens vanuit de school genomen worden.

4. DE SCHOOLKARRIÈRE EN HET UITEINDELIJK VERTREK

In gesprekken met mensen uit het onderwijs en met andere beroepsmatig bij het onderwijs betrokken personen, blijkt bij hen vaak één overheersend beeld van de voortijdige schoolverlater te bestaan. Volgens sommigen is zo'n leerling gewoon te dom, anderen typeren de voortijdige schoolverlater als een ongemotiveerde of te lastige leerling.

Onze ervaring is, dat zowel wat betreft de kenmerken van de schoolkariëre als ten aanzien van de omstandigheden en motieven voor het vertrek, niet gesproken kan worden van één type voortijdige schoolverlater. Daarom hebben wij, naast een meer algemene beschrijving van de schoolkariëre en het uiteindelijk vertrek uit het voortgezet onderwijs (paragrafen 4.1 en 4.2), ook gekozen voor een beschrijving per schooltype of, gedwongen door de geringe aantallen, per combinatie van schooltypen; voor deze onderwijstype-specifieke beschrijving wordt verwezen naar paragraaf 5.4, waar ook ingegaan wordt op de redenen die de respondenten voor hun vertrek noemden.

4.1 De schoolkariëre van de generatie 1977/1978

Gemiddeld hebben voortijdige schoolverlaters 3,8 jaar in het voortgezet onderwijs doorgebracht. In die tijd is een derde een keer van school veranderd. Dat hoeft niet perse verandering van schooltype in te houden. Bekijken we de totale groep dan blijkt meer dan een kwart tenminste éénmaal naar een ander schooltype te zijn overgestapt. In meer dan de helft van de gevallen gaat het daarbij om de overgang van AVO/VWO naar LBO. Dat houdt in dat bijna een derde van de voortijdige schoolverlaters die na de lagere school voor het AVO/VWO kozen uiteindelijk op het LBO terecht kwam. Het percentage leerlingen dat de overstap van AVO/VWO naar LBO maakt, ligt daarmee meer dan driemaal hoger dan het landelijk percentage in 1976/1977 (CBS, 1979). Hiermee lijkt een indicatie gevonden te zijn voor de veronderstelling

dat de overgang van AVO/VWO naar LBO nogal eens de voorbode is van een later ongediplomeerd vertrek uit het voortgezet onderwijs. Daarbij moet men zich overigens wel realiseren dat veruit de meeste voortijdige schoolverlaters meteen na de lagere school voor het LBO kozen.

Voortijdige schoolverlaters blijken in de vrij korte tijd die zij in het voortgezet onderwijs doorbrachten, vaak te zijn blijven zitten. Dat geldt met name voor hen die afkomstig zijn uit het AVO/VWO. Zij blijven bijna allen tenminste éénmaal zitten, terwijl dit op het LBO bijna de helft van de leerlingen overkomt.

Ook in andere opzichten wordt de gang van voortijdige schoolverlaters door het voortgezet onderwijs gekenmerkt door - veelal toenemende - problemen. Soms gaat het daarbij voornamelijk om prestatieproblemen, soms ook om problemen in de gedrags sfeer. Om te zien of er in deze problemen tijdens de schoolcarrière bepaalde patronen te ontdekken waren, werd een factoranalytische procedure toegepast. Daarmee hoopten we ook de gegevens wat eenvoudiger te kunnen presenteren. Het bleek mogelijk een drietal dimensies te onderscheiden:

1. **gedragsproblemen***: de frekwentie van het uit de klas gestuurd worden, gesignaleerde problemen in de omgang met leerkrachten en de mate van spijbelen;
2. **problemen in de feitelijke schoolloopbaan**: verandering van school en/of schooltype, zitten blijven en prestatieproblemen al in het begin van de opleiding;
3. **latere problemen rond prestaties**: prestatieproblemen in latere klassen bij het vrijwel ontbreken van enig soort problemen in de daaraan voorafgaande periode (ook op de lagere school).

Deze dimensies zullen in paragraaf 5.4 gebruikt worden om verschillen tussen de onderscheiden opleidingstypen te beschrijven (zie voor de gegevens bijlage 5).

* De term 'gedragsproblemen' is niet gelukkig. Deze uitdrukking verwijst eenzijdig naar de wijze waarop 'de school' een inbreuk op de regels zal ervaren. Leerlingen, zo bleek ook uit de interviews, begroeten een dergelijk voorval nogal eens als een welkome afwisseling.

Ongediplomeerd schoolverlaten wordt ook wel in verband gebracht met bijbaantjes tijdens de schoolperiode. Het schoolwerk zou daardoor in het gedrang komen of de aantrekkingskracht van de werksfeer zou de motivatie voor onderwijs doen afnemen. Inderdaad heeft meer dan drie kwart van alle ongediplomeerden gedurende de schoolperiode een bijbaan gehad. Vrij vaak gaat het daarbij ook om banen voor en na school, die vrij veel uren per week in beslag nemen. Toch zeggen de meeste voortijdige schoolverlaters zelf dat dat werken in het algemeen goed met de schoolse verplichtingen te combineren was. Ongeveer een derde signaleert echter een onder invloed van die bijbaantjes groeiende voorkeur voor werken boven naar school gaan.

4.2 De schoolloopbaan van de generatie 1969/1970

In het interview met de oudere generatie hebben we slechts weinig aandacht besteed aan de schoolervaringen. We vermoedden dat door de meer dan negen jaar die er bij deze generatie sinds het vertrek verstreken waren, weinig betrouwbare informatie verkregen zou kunnen worden. We beperkten ons daarom tot een aantal 'hardere' gegevens.

Voortijdige schoolverlaters uit 1969/1970 blijken gemiddeld een jaar korter in het voortgezet onderwijs te hebben doorgebracht dan de groep uit 1977/1978. Hoewel het percentage zittenblijvers lager ligt (36% tegen 58%), zijn zij door die kortere schoolperiode ook op een vroeger moment in de opleiding weggegaan. Bij de oudere generatie valt ook een duidelijk lager percentage te constateren dat van schooltype veranderd is (17% tegen 28%).

Deze gegevens zouden erop kunnen wijzen dat men vroeger gemakkelijker zonder diploma van school ging. In 1977/1978 lijkt men ondanks tegenslagen langer geneigd toch te proberen een diploma te halen. Een dergelijke veronderstelling vindt ook steun in het feit dat ongediplomeerden uit 1969/1970 voor slechts een derde prestatieproblemen als oorzaak van hun vertrek noemden. Bij de jongere generatie deed twee derde dat.

Daarbij mag men echter niet uit het oog verliezen dat sinds

1969/1970 zowel de opleidingsduur in het LBO als de leerplicht verlengd zijn.

4.3 - Het vertrek van de generatie 1977/1978

Scholen blijken vaak slecht op de hoogte van de mate waarin en de wijze waarop leerlingen het onderwijs zonder diploma verlaten. Dat blijkt uit het feit dat een vrij grote groep leerlingen - met name op het LHNO - al geruime tijd van school was verdwenen voordat de school dit registreerde. Een andere aanwijzing is dat men op school vaak niet weet wat een leerling na zijn vertrek van school is gaan doen: of het gaat om verhuizen, overstappen naar een andere school of schooltype, of om een overstap naar het huishouden en/of arbeidsmarkt.

Zoals reeds in de vorige paragraaf werd aangegeven hebben de voortijdige schoolverlaters gemiddeld bijna vier jaar in het voortgezet onderwijs doorgebracht. Ongeveer de helft is op dat moment tot in de voorlaatste klas van het desbetreffende onderwijstype gekomen of heeft die net achter de rug; een kwart keert de school al eerder de rug toe en een even grote groep vertrekt in de laatste klas of zakt voor het eindeksamen en keert niet terug.

Globaal zijn er drie manieren te onderscheiden waarop leerlingen het onderwijs vaarwel zeggen: zij kunnen (voornamelijk) zelf het initiatief daartoe nemen; zij kunnen door het bevoegd gezag van school verwijderd worden om vervolgens niet naar een andere school te gaan of zij kunnen door de ouders van school gehaald worden. Opgemerkt moet worden dat een dergelijke indeling minder eenduidig hanteerbaar is dan zij op het eerste gezicht misschien lijkt. Vaak is er sprake van een samenspel van hints, opmerkingen en gedragingen waarbij een van de betrokkenen tenslotte de knoop doorhakt. Dat samenspel kan meer of minder subtiel zijn. Het volgende voorbeeld moge dat illustreren. Een LTS-er wordt anderhalve maand voor de zomervakantie bij de directeur geroepen. Van dat jaar heeft hij zo ongeveer drie kwart gespijbeld. Hij krijgt te horen dat hij voor het eindrapport voor alle vakken een voldoende moet zien te halen. Voorwaarde daarvoor is onder andere dat hij alle verplichte werk-

stukken nog moet maken. De betrokkene besluit de eer aan zich te houden en een baan te zoeken.

In dergelijke gevallen zijn wij ervan uitgegaan dat het uiteindelijke besluit toch door de leerling genomen is en wij hebben hem daarom ingedeeld in de categorie 'eigen initiatief'.

Op basis van datgene wat de respondenten ons vertelden, konkludeerden wij dat in verreweg de meeste gevallen (81%) het initiatief voornamelijk bij de leerling zelf lag. Niettemin is er ook een grote groep die van een school verwijderd werd en dan niet meer naar een andere school ging. Bij zo'n 14% konkludeerden wij dat dit het geval was. Gezien de boven omschreven voorzichtigheid bij het indelen in die categorie mag dit percentage vrij hoog genoemd worden. In totaal zeven respondenten werden door ouders van school gehaald. Bij de resterende negen respondenten bleef onduidelijk wat de doorslag gegeven had.

Wij veronderstellen dat een goede begeleiding van leerlingen die plannen koesteren om zonder diploma van school te gaan belangrijk is; enerzijds ter voorkoming van ongediplomeerd vertrek in gevallen waarin dat mogelijk en wenselijk is; anderzijds als hulp bij de oriëntatie op de mogelijkheden in het part-time onderwijs en op de arbeidsmarkt.

Uit de verhalen van de respondenten bleek een dergelijke begeleiding nogal eens ontbroken te hebben. Meer dan de helft zei dat er in de periode rond het eigenlijke vertrek met de school geen overleg was gepleegd. In een aantal gevallen was er eerder wel eens gepraat over plannen om van school te gaan, maar bij bijna de helft had zo'n gesprek helemaal nooit plaatsgevonden. Voor zover er in het verleden weleens met de school gepraat was over de mogelijkheid of de wenselijkheid van ongediplomeerd vertrek, heeft dat nauwelijks geresulteerd in extra aandacht voor de betreffende leerlingen. Althans, zij hebben daarvan zelf nauwelijks iets gemerkt. Overigens is het de vraag in hoeverre leerlingen op het moment dat zij besloten hebben om de school de rug toe te keren, nog behoefte hebben aan begeleiding van diezelfde school.

De meerderheid van de jongens en meisjes met wie gesproken werd liet merken het vertrek toen als prettig ervaren te hebben. Dat varieerde van 'fijn' of 'best' tot duidelijke gevoelens van opluchting en bevrijding.

Ook de ouders lijken zich over het algemeen vrij gemakkelijk neergelegd te hebben bij het vertrek van school. Hoewel een meerderheid van de ouders het op zich betreurde, is er bij slechts 12% van de leerlingen sprake geweest van duidelijk verzet van de ouders.

Er zijn aanwijzingen dat de houding van de ouders voortkomt uit een afweging van enerzijds het belang dat zij aan een diploma toekennen en anderzijds de problemen die de school voor hun kinderen met zich meegebracht heeft. Er is bijvoorbeeld nauwelijks verzet bij de ouders van kinderen die zonder diploma het LEAO verlaten, waar de leerlingen het ondanks veel problemen lang op school bleven proberen.

5. DE VERTREKREDENEN VAN DE GENERATIE 1977/1978

Bij de analyse van de argumenten die volgens onze respondenten bij het vertrek een rol spelen, moet allereerst een onderscheid gemaakt worden tussen hen die van school verwijderd zijn, en de anderen.

5.1 Waarom van school gestuurd?

Op grond van de ervaringen van de ongediplomeerden hebben we een drietal argumenten onderscheiden die scholen bij het verwijderen van leerlingen hanteren. Op de eerste plaats is dat het argument van te kort schietende prestaties. Meestal gaat het daarbij om formele regelingen als: leerlingen mogen maximaal tweemaal blijven zitten of zakken voor het eindeksamen. Op de tweede plaats betreft dat het argument van wangedrag. Soms gaat het daarbij om een heftig konflikt met een of meerdere leerkrachten of leerlingen, soms ook lijkt het daarbij te gaan om een opeenstapeling van grote of kleine irritaties aan beide kanten over de jaren heen. Het derde argument betreft het te vaak spijbelen of om andere, niet gebillijkte, redenen afwezig zijn.

Te kort schietende prestaties en wangedrag binnen de school lijken de voornaamste redenen te zijn waarom men van school verwijderd wordt. Op het AVO/VWO gaat het vrijwel altijd om te geringe prestaties. Terwijl jongens zeggen vooral vanwege hun gedrag te zijn weggestuurd, noemen meisjes, ongeacht het schooltype, daarvoor alleen prestatieredenen.

5.2 De eigen vertrekredenen

Twee Canadese onderzoekers (Reich & Young, 1975) hebben door hun poging verschillende typen vertrekmotieven te onderscheiden

het denken over voortijdig schoolverlaten genuanceerd. Door hun methode werden motieven die verband houden met de wereld buiten de school zichtbaar. Op grond van hun gegevens konkludeerden zij dat het besluit om van school te vertrekken voor een deel van de groep positief te waarderen is. Deze voortijdige schoolverlaters zou men niet als 'probleemgevallen' mogen benaderen. Op grond van de ideeën van deze onderzoekers en vanuit eigen ervaringen met gediplomeerde LTS'ers in de overgang van school naar werk, stond ons vanaf het begin van het onderzoek een typering van vertrekredenen voor ogen. Om tot een dergelijke typering te komen konden we gebruik maken van de antwoorden op een aantal open vragen of van die op een vraag met 22 vaste antwoordcategorieën. Uiteindelijk werd besloten te kiezen voor een statistische bewerking van de gesloten vragen.

Die bewerking geschiedde door een methode die beoogt achterliggende dimensies of patronen van invulling te achterhalen (faktoranalyse). Het bleek mogelijk in eerste instantie twee grove dimensies te onderscheiden: vertrekredenen die samenhangen met het gevoelen door de school afgestoten te zijn en redenen die meer bepaald worden door de aantrekkingskracht van de wereld buiten de school.

Binnen de afstotingsgevoelens kon een onderscheid gemaakt worden tussen redenen die verwijzen naar prestatieproblemen en redenen waarbinnen het gevoel van de school vervreemd geraakt te zijn, benadrukt worden. Aan de aantrekkingskant bleek een onderverdeling in drie categorieën mogelijk: het gevoel in het algemeen liever zelfstandig te zijn (wat meer door meisjes genoemd), een duidelijke oriëntatie op werk (wat meer door jongens genoemd) en redenen die het nut van leren en schoolgaan ontkennen.

Als we met behulp van de dimensies afstoting en aantrekking de individuele schoolverlater proberen te typeren blijkt de grootste groep voornamelijk door de aantrekkingskracht van de wereld buiten de school vertrokken te zijn, een derde zowel door afstotings- als aantrekkingsgevoelens en een kwart voornamelijk op grond van het gevoel door de school afgestoten te zijn.

De laatst gevolgde opleiding blijkt bij het vertrekmotief een belangrijke rol te spelen: leerlingen die afkomstig zijn van het LHNO, de LTS en het agrarisch of nautisch onderwijs wijten hun vertrek vooral aan de aantrekkingskracht van de wereld bui-

ten de school, vaak in combinatie met het gevoel dat de school door alle discipline en straf te kleinerend werkte. Bij LMO/LEAO-leerlingen vooral, maar ook binnen het AVO/VWO in het algemeen speelt die vervreemding van school in combinatie met de aantrekkingskracht van wat buiten de school aanwezig is, een wat geringere rol. Het gaat daar vaker om prestatieproblemen, die vooral bij het LMO/LEAO leiden tot een groot aantal leerlingen dat zich afgestoten voelt. We gaan op deze verschillen in paragraaf 5.4 nader in.

Over het geheel blijkt het nauwelijks mogelijk een lijn te trekken vanuit de carrière op school naar de uiteindelijke vertrekredenen. Dat heeft waarschijnlijk te maken met de verschillen die er bestaan in de betekenis die onderwijs voor de leerlingen uit de verschillende opleidingstypen heeft.

5.3 Gevoel van eigenwaarde

Van diverse zijden wordt vaak gehoord dat voortijdige schoolverlaters een relatief gering gevoel van eigenwaarde zouden bezitten. Dit wordt dan wel verbonden aan het feit dat deze leerlingen voortdurend met hun eigen falen gekonfronteerd zijn. Op den duur zou dit leiden tot een situatie waarin ook de leerling zich het etiket van slechte leerling opplakt en daarmee zijn gevoel voor eigenwaarde verliest.

Men zou als gevolg van dergelijke ervaringen gaan proberen elders, bijvoorbeeld in de werksituatie, dat gevoel te herwinnen. Op basis van het door ons gebruikte meetinstrument blijkt echter dat gevoel van eigenwaarde meestal niet zo gering te zijn. Het merendeel van de voortijdige schoolverlaters beoordeelt zichzelf overwegend positief.

Ook de verwachting dat vertrekredenen in de sfeer van afstoting door de school tot een geringer gevoel van eigenwaarde zouden leiden, wordt in het algemeen niet bevestigd. De inwerking van afstotingsredenen op het gevoel van eigenwaarde blijkt namelijk sterk afhankelijk van het belang dat aan schoolgaan en leren wordt toegekend.

Bij de groep die een relatief groot belang aan leren toekent, zien we onder invloed van gevoelens van afstoting een (lichte)

afname van het gevoel van eigenwaarde. Bij de groep die relatief weinig belang aan leren toekent, gebeurt het omgekeerde en zelfs in sterkere mate; zij ontleen juist een groter gevoel van eigenwaarde aan afstotingsgevoelens bij het vertrek. Men zou kunnen veronderstellen dat het geringe belang dat deze leerlingen aan onderwijs toekennen, het gevolg is van eerdere faalervaringen in de opleiding. Dat blijkt echter niet het geval, zodat de resultaten meer lijken aan te sluiten bij wat twee Engelse auteurs (Willis, 1977 en Hargreaves, 1976) hierover zeggen. Zij suggereren dat sommige leerlingen al vroeg in de opleiding tot het gedeeltelijk als juist te beoordelen besef komen dat voor hen weinig nut van een opleiding voor de latere arbeidskarrière valt te verwachten. Dat besef zou niet noodzakelijk zijn terug te voeren op faalervaringen op school. De betreffende leerlingen zouden juist door niet te voldoen aan de schoolse normen hun gevoel van eigenwaarde versterken.

Buiten deze verbanden met afstoting, blijken ook gevoelens van aantrekking een samenhang met het gevoel van eigenwaarde te hebben. Het gekonstateerde positieve verband sluit aan bij de bevindingen van de eerder genoemde Canadese onderzoekers. Ook zij constateerden een groter gevoel van eigenwaarde bij hen die door een oriëntatie op de wereld buiten de school het onderwijs verlieten.

5.4 De onderwijstype-specifieke beschrijving van schoolkarrière en vertrek van de generatie 1977/1978

LHNO en IHNO

Van geen ander schooltype gaan zoveel leerlingen zonder diploma van school als van deze beide typische meisjesopleidingen: 105 van de 308 ongediplomeerden met wie wij spraken zijn uit het huishoud- en nijverheidsonderwijs afkomstig. Het merendeel van hen (87%) was direkt na de lagere school naar het huishoud- en nijverheidsonderwijs gegaan; de overigen die uiteindelijk dit schooltype verlaten waren oorspronkelijk afkomstig uit het MAVO en LEAO. Slechts drie meisjes vertrekken uit het IHNO of LHNO

om het nog eens op een ander schooltype te proberen. Ook al omdat zitten blijven relatief weinig voorkomt - 68% bleef nooit zitten - is het niet verwonderlijk dat van alle schooltypen hier de laagste score op 'feitelijke loopbaanproblemen' te zien is. Dat problemen rond het presteren op school vergelijkenderwijs een geringe rol spelen blijkt ook uit de lage score op de dimensie 'latere prestatieproblemen'. Vertonen de LHNO-verlaatsters wat deze dimensie betreft een overeenkomst met de verlaters van de LTS en het LAO/LNO, op de dimensie 'gedragsproblematiek' onderscheiden zij zich juist van deze mannelijke LBO-verlaters. Deze problemen signaleren zij minder vaak. De schijnbaar weinig heftige confrontatie tussen school en leerling manifesteert zich ook in het uiteindelijke vertrek. Nergens worden zo weinig leerlingen weggestuurd (6%) en in de eigen vertrekredenen overheersen gevoelens van aantrekking door de wereld buiten de school. Als er al van gevoelens van afstoting door de school sprake is, dan liggen die, zoals verwacht, meer in de sfeer van een ervaren vervreemding van de school dan in die van de te kort schietende prestaties. Bij de gevoelens van aantrekking is vooral sprake van de wens op eigen benen te gaan staan, gekombineerd met het idee weinig profijt van de opleiding te zullen hebben.

In de houding van de ouders vallen twee zaken op: enerzijds wordt er met de school relatief vaak over het dreigende of aanstaande vertrek van school gesproken, anderzijds vindt het vertrek bij geen enkel ander schooltype zoveel instemming bij de ouders.

LTS en ITO

Het soort onderwijs dat de op één na grootste groep ongediplomeerde schoolverlaters levert is het lager technisch onderwijs. Opvallend is dat 42% van hen gedurende de gang door het voortgezet onderwijs meer dan één school bezocht heeft. Wij vinden daarom, ook omdat de frekwentie van zitten blijven iets hoger ligt dan op het LHNO, een wat hogere score op 'loopbaanproblemen'. Een belangrijker rol lijkt echter voorbehouden aan de faktor 'gedragsproblematiek'. Net als in het agrarisch en visserij-onderwijs wordt de schoolkarrière van de voortijdige LTO-verlater gekenmerkt door veelvuldige confrontaties tussen

school en leerling.

Net als bij de LHNO-verlaatsters en zij die het LAO/LNO verlaten, is er relatief weinig sprake van plotseling opduikende prestatieproblemen. Vaak is er al vanaf de eerste klas sprake van dergelijke problemen, waarvoor vaker dan elders de persoon van de leerkracht verantwoordelijk wordt gesteld.

Ook bij het vertrek blijkt de relatie school-leerling vaak stevig verstoord te zijn. Niet alleen is in bijna een kwart van de gevallen het vertrek gedwongen, maar bij geen enkel ander schooltype is daarvoor het gedrag van de betrokkenen zo vaak het hoofdargument (bij elf van de zestien weggestuurden).

In de redenen die LTS- en ITO-leerlingen zelf voor hun vertrek geven, overheersen weer argumenten die verwijzen naar de wereld buiten de school. Vooral het idee door te werken sneller vooruit te komen is een veelgenoemd argument. Daarnaast vinden wij hier in tegenstelling tot wat wij bij de LHNO-verlaatsters zagen, meer redenen die verwijzen naar het presteren op school en de omgang met de leerkrachten.

De ouders van deze voortijdige schoolverlaters schikken zich heel wat minder dan die van LHNO-meisjes in het voortijdig schoolverlaten van hun kinderen: ongeveer de helft van hen vond het jammer of was er eigenlijk op tegen.

LMO/LEAO

Van de vijftien leerlingen die direkt na de lagere school naar het LMO of LEAO gingen, vertrekken er op den duur acht naar andere opleidingen, meestal in het LBO. In de loop van de tijd stapten vijftien van onze respondenten over náár het LMO of LEAO. Daarmee is twee derde van de ongediplomeerde LMO-LEAO-verlaters oorspronkelijk uit een ander type onderwijs afkomstig.

Als we daaraan toevoegen dat bij hen die deze schooltypen verlaten, vaak al in de eerste klas problemen gesignaleerd werden, dan is het begrijpelijk dat de score op 'loopbaanproblemen' hier zeer hoog is. Die problemen in de eerste klas liggen niet zozeer in de gedrags sfeer als wel in de overgang van lager naar voortgezet onderwijs en in de prestaties.

In een aantal opzichten vertonen deze scholieren meer overeenkomst met AVO/VWO-leerlingen dan met LBO-leerlingen, namelijk:

relatief veel prestatieproblematiek - ook 'latere prestatieproblemen' - en minder 'gedragsproblemen'. Zo bleef 86% van hen ooit zitten en overkwam dit liefst 42% meer dan éénmaal. Ondanks deze prestatieproblemen blijken LMO/LEAO-leerlingen zich vooral te onderscheiden door het feit dat zij het zo lang volhouden in het voortgezet onderwijs (gemiddeld meer dan vier jaar).

Het vertrek van school is in een kwart van de gevallen onvrijwillig. Zelf wijten deze schoolverlaters hun vertrek dan ook meer aan afstoting door de school dan aan een voorkeur voor bijvoorbeeld de werksituatie. Minder dan elders in het LBO gaat het vertrek ook gepaard met de ontkenning van het nut van de opleiding. Met name prestatieproblemen, het gevoel wat dat betreft op de tenen te moeten lopen, zijn een belangrijke vertrekreden.

LAO/LNO

Net als bij het LMO/LEAO wordt de schoolcarrière van leerlingen die het agrarisch en visserij-onderwijs voortijdig verlaten gekenmerkt door 'loopbaanproblemen'. Wisseling van school en/of opleidingstype, zitten blijven (75% blijft minstens éénmaal zitten) en vroege prestatieproblematiek komen frekwent voor. Daarnaast is er echter ook sprake van veel problemen rond het gedrag.

Een ander punt waarop deze schoolverlaters afwijken van de LMO-LEAO-verlaters is de duur van hun verblijf in het voortgezet onderwijs: de meerderheid van hen is al voor de aanvang van de derde klas vertrokken. Het gaan werken vormt, waarschijnlijk omdat de beroepswereld al in de opleiding zo nabij is, een reeel alternatief voor de school met zijn prestatie-eisen en de als vervreemdend ervaren sfeer. Zeven van de achttien leerlingen die uit deze opleidingstypen afkomstig zijn, zeggen ook uitdrukkelijk door een bijbaan naar de arbeidsmarkt gelokt te zijn.

Ondanks het feit dat LAO/LNO-leerlingen heel wat vertrekredenen in de sfeer van afstoting door de school noemen, overheerst het idee toch eigenlijk door een voorkeur voor werken van school te zijn gegaan. Daarbij speelt het geringe verwachte nut van het diploma een belangrijke rol.

Net als op de LTS lijkt ook hier de kommunikatie tussen school en problematische leerling niet optimaal: in minder dan de helft van de gevallen kon een respondent zich herinneren ooit met iemand van de school gesproken te hebben over het dreigend of aanstaand vertrek.

MAVO

Van alle respondenten kozen er 71 na de lagere school voor een kategoriale MAVO. Daarnaast gingen nog eens 39 respondenten naar een scholengemeenschap met een MAVO-afdeling, waarvan er uiteindelijk veertien op het MAVO terechtkwamen, elf naar het HAVO/VWO gingen en veertien (36%) naar het LBO overstapten. Ook vanuit de kategoriale MAVO stapte 37% over naar het LBO. De toestroom bestond uit drie HAVO-leerlingen en één LEAO-er.

De dimensie waarmee de schoolkarière van de voortijdige MAVO-verlater het best gekarakteriseerd kan worden, is die van 'latere prestatieproblemen'. Dat valt te begrijpen als men beseft dat vrijwel allen die reeds in de aanvang van de opleiding prestatieproblemen kenden, in het LBO terechtkomen zijn. In het algemeen kan trouwens gezegd worden dat binnen het AVO/VWO de problematiek rond te kort schietende prestaties een belangrijke rol speelt. Zo is bijvoorbeeld van de MAVO-ers 87% ooit blijven zitten en 22% meer dan één keer.

Toch zijn zij bij hun vertrek gemiddeld maar iets meer dan een half jaar van het eindeksamen verwijderd. Omdat het moment van vertrek opvallend vaak rond mei/juni ligt, kan vermoed worden dat zitten blijven en de angst voor het eindeksamen bij de beslissing te vertrekken een rol spelen.

Het initiatief voor het vertrek ligt meestal bij de leerling zelf. Als reden geven de MAVO-verlaters vaak de slechte prestaties en een hekel aan schoolgaan en leren aan. Vaker dan op andere opleidingstypen wordt inderdaad gezegd dat het zittenblijven of het zakken voor het eindeksamen de druppel is, die de emmer deed overlopen.

Ondanks het feit dat, tegen onze verwachtingen in, deze MAVO-leerlingen gedurende de schooltijd nog meer baantjes hebben dan de LBO-leerling gemiddeld heeft, is er in de vertrekredenen minder sprake van een oriëntatie op de wereld buiten de school.

HAVO/VWO

Direkt na de lagere school gingen veertien van onze respondenten naar een HAVO- of VWO-opleiding of naar een scholengemeenschap voor HAVO/VWO; drie van hen kwamen uiteindelijk op het MAVO terecht.

Na het eerste brugjaar gaan elf leerlingen van een scholengemeenschap met MAVO naar een HAVO/VWO-klas; drie leerlingen belanden daar na eerst een kategoriale MAVO bezocht te hebben. Net als we ten aanzien van het MAVO constateerden, blijkt ook het op HAVO/VWO de problematiek rond de prestaties een belangrijke rol te spelen. Nog duidelijker dan op het MAVO gaat het vooral om 'latere prestatieproblemen', na een schoolkarrière die eerst tamelijk rimpelloos leek te verlopen. Wij vinden ook aanwijzingen (bij 'feitelijke loopbaanproblemen') dat er bij een aantal leerlingen ook sprake is van al langer bestaande problemen met betrekking tot de prestaties.

Relatief laag is bij deze schoolverlaters de score op gedragsproblematiek. Blijkbaar blijft de problematiek wel bespreekbaar, wat zich ook uit in het relatief vaak voorkomen van gesprekken over het mogelijk vertrek van school.

De ouders van deze leerlingen hebben het er moeilijk mee dat hun kinderen zonder diploma van school gaan: zij zijn het slechts in één geval met de beslissing eens. Meestal laten zij blijken het jammer te vinden of zijn zij er ronduit op tegen.

De eigen redenen voor het vertrek laten zich vergelijken met die welke LMO/LEAO-verlaters noemen: veel prestatieproblematiek zonder dat er tegelijkertijd sprake is van een duidelijke oriëntatie op de wereld buiten de school.

Lange tijd heeft men verondersteld dat het volgen van meer onderwijs een bepaald individu als vanzelf een betere plek op de arbeidsmarkt zou opleveren. De laatste jaren komen steeds meer onderzoekers tot de ontdekking dat deze gedachte korrektie behoeft. In de eerste plaats gaat het natuurlijk niet alleen om de hoeveelheid opleiding, maar om de bruikbaarheid van die opleiding voor specifieke banen. Bovendien spelen ook andere zaken een rol. Zo vermoedt men dat in veel gevallen het diploma voor een werkgever niet zozeer staat voor de kennis en vaardigheden die men heeft opgedaan, alswel voor het doorzettings- en aanpassingsvermogen dat men heeft getoond door het te halen. Bovendien is duidelijk geworden dat aan bepaalde categorieën werknemers - bijvoorbeeld buitenlandse werknemers of vrouwen - bij voorbaat bepaalde negatieve kenmerken toegeschreven worden, die de doorstroming naar een aantal functies bemoeilijken of onmogelijk maken. Dat alles leidt ertoe dat niet automatisch aangenomen mag worden dat onderwijs het centrale mechanisme is bij het innemen van posities op de arbeidsmarkt.

Er zijn zelf onderzoeksresultaten waaruit blijkt dat onder bepaalde omstandigheden juist personen met weinig opleiding gevraagd worden. Zou zouden op dat deel van de arbeidsmarkt waar tamelijk kleine, instabiele bedrijven opereren (wel het secundair segment genaamd), makkelijk werk kunnen vinden. Die bedrijven zouden juist een voorkeur hebben voor werknemers die geen belangstelling voor het maken van carrière hebben en weinig belang stellen in een opleiding binnen het bedrijf. Omdat zulke bedrijven een labiele marktpositie hebben, mag verwacht worden dat hun werknemers frekwent van baan moeten veranderen en daardoor relatief vaak een poosje zonder werk zitten. We veronderstellen dat voortijdige schoolverlaters nogal eens in dit soort bedrijfjes terecht komen.

De Leidse regio lijkt nogal wat van dergelijke bedrijven te herbergen, waardoor verondersteld zou kunnen worden dat voortijdige schoolverlaters op deze regionale arbeidsmarkt kansen zouden moeten hebben om aan de slag te komen, maar in een later stadium nogal eens van baan moeten veranderen.

In het kader van de bestudering van de verdere loopbaan van ongediplomeerden kunnen we ook nagaan in hoeverre zij zich aanpassen aan de omstandigheden waarmee ze op de arbeidsmarkt geconfronteerd worden. Verliezen ze de ambitie in het werk hoger op te komen, leggen zij zich neer bij het feit dat ze geen vast werk kunnen vinden en nemen ze in het algemeen een andere houding ten opzichte van werken aan? Deze aanpassing aan de gegeven omstandigheden zou, zo veronderstelt men wel, een 'vlieg-wieleffekt' in het uit elkaar groeien van de beide arbeidsmarkten betekenen. Niet alleen zouden zij, die een ongunstig arbeidsverleden hebben - met bijvoorbeeld een aantal periodes van werkloosheid -, moeilijker toegang vinden tot het goede werk met promotiemogelijkheden en met een goed loon. Zij zouden door een aangepaste voorkeur voor banen die scheiding tussen de beide arbeidsmarkten zelf ook versterken.

6.1 Toetreding tot de arbeidsmarkt (1977/1978)

Ongeveer de helft van de voortijdige schoolverlaters zei op het moment van het schoolverlaten een baan te wensen die onzes inziens vrij gemakkelijk bereikbaar was. De meeste diskrepantie tussen de gewenste baan en de door ons geschatte mogelijkheid die te bereiken, vinden wij bij meisjes, in het bijzonder die van het LHNO, bij LMO/LEAO-verlaters en leerlingen van het AVO/VWO. In de praktijk kunnen deze leerlingen hun verlangens wat betreft het type baan ook het minst realiseren.

Men zoekt meest langs informele weg, via familie of vrienden een baan en het kost over het algemeen (zo goed als) geen moeite om aan de slag te komen. De uit eerder genoemde opleidingstypen afkomstige leerlingen hebben daarmee wat meer moeite dan jongens van de LTS of het LAO/LNO.

Er blijkt een duidelijk relatie tussen vertrekredenen, die een oriëntatie op werk weergeven en de overgang naar de werksituatie. Hoe meer van dat soort redenen, des te sneller is men aan de slag en des te langer blijft men ook aan de slag.

Meisjes in het algemeen en die van het LHNO in het bijzonder komen vaker bij hun allereerste baas in ongeschoold werk te-

recht. LTS'ers zien nogal eens kans in het enigszins geschoolde handwerk terecht te komen.

Voor de indeling van de soorten banen maken we gebruik van twee dimensies: mate van scholing en aard van werkzaamheden. We onderscheiden daarbinnen:

- a. geschoold-ongeschoold;
- b. - blauw (het handwerk c.q. blauwe-boorden werk);
- groen (werk in visserij en landbouw);
- wit (het andere werk, bijvoorbeeld winkelwerk en administratief werk).

De mate van scholing van het werk waarin men terechtkomt blijkt niet afhankelijk van de manier van zoeken (bijvoorbeeld via het GAB of advertenties of op een meer informele manier).

De duur van het zoeken blijkt meer een indicatie van de moeite die het kost een baan te vinden dan van een brede verkenning van de mogelijkheden.

6.2 Baanwisseling en werkloosheid (1977/1978)

Ondanks het feit dat bijna alle ondervraagden het hebben van een vaste baan belangrijk vinden, blijkt meer dan een op de drie na één jaar van baan veranderd te zijn, meisjes nog wat vaker dan jongens. In bijna de helft van de gevallen is het ontslag gedwongen. Meer dan een kwart van de voortijdige schoolverlaters wordt in het eerste jaar dan ook al gekonfronteerd met tenminste één over het algemeen kort durende periode van werkloosheid.

Het aantal niet-werkenden ten tijde van het eerste interview bedraagt 15%. Slechts ongeveer de helft van hen staat ingeschreven bij het arbeidsbureau. Het percentage ingeschrevenen is daarmee geringer dan vergelijkbare landelijke en regionale werkloosheidscijfers voor jongeren onder de 24 jaar.

6.3 Beginbaan (1977/1978)

De baan die men ten tijde van het eerste interview had, of, indien op dat moment werkloos, de laatste baan daaraan voorafgaand, noemen wij de beginbaan. Het bedrijf waar men in die beginbaan werkt, is bij de jongens meestal een industrieel bedrijf en bij de meisjes een winkel of horecabedrijf. Die bedrijven zijn over het algemeen klein en eigendom van de baas. Het werk zelf vergt in minder dan de helft van de gevallen enige scholing, hoewel er wat dat betreft ten opzichte van de allereerste baan een lichte verbetering te konstatere valt: bij de jongens (vooral ex-LTS'ers) in de richting van het enigszins geschoolde blauwe werk, bij de meisjes (uit LMO/LEAO en AVO/VWO) naar het enigszins geschoolde witte werk.

Naast hun 'normale' werkweek verricht bijna de helft van de ondervraagden ook nog overwerk; 16- en 17-jarigen doen dat in dezelfde mate als ouderen, ondanks beperkende wettelijke bepalingen in deze.

Het wettelijk bepaald minimum jeugdloon wordt in bijna een derde van de gevallen niet uitbetaald. Vooral meisjes zijn wat dit betreft slecht af.

Het werk zelf wordt door de respondent vaak monotoon gevonden, terwijl men nogal eens voor de vervelendste klussen moet opdraaien of het gevoel heeft voortdurend door de baas in de gaten gehouden te worden. Evenals bij een aantal andere gegevens zien we ook bij de verwachte promotiemogelijkheden en bij het volgen van beroepsgerichte opleidingen een duidelijk ongunstiger positie van de meisjes. Deze zijn dan ook vaker van plan op niet al te lange termijn uit de baan te vertrekken.

Ondanks het eerder gesignaleerde belang dat aan een vaste baan gehecht wordt, denkt maar liefst de helft van de meisjes en een derde van de jongens erover binnenkort van baan te veranderen.

Als wij deze beginbaan en de baanwisselingen en perioden van werkloosheid daaraan voorafgaand bezien, lijkt het merendeel van deze voortijdige schoolverlaters zich te bevinden op wat wel het secundair segment van de arbeidsmarkt genoemd wordt. Ondanks het feit dat zo'n markt moeilijk af te perken is, vinden wij veel aanwijzingen die gezamenlijk zo'n konklusie kunnen schragen:

- een korte werkzoektijd, ondanks een veelal gelijktijdige toetreding met gediplomeerde schoolverlaters;
- frequente baanwisselingen met daaraan verbonden kortdurende perioden van werkloosheid;
- veel werk in kleine familiebedrijven, dicht in de buurt van de woonomgeving;
- veel volledig ongeschoold werk;
- veel salarissen net op of onder het minimum jeugdloon;
- veel plannen op korte termijn weer van baan te veranderen.

Vooraf bij meisjes en in het bijzonder bij die afkomstig uit het LHNO is van een toestroom naar een arbeidsmarktpositie met dergelijke kenmerken sprake. Bij de jongens zijn het vooral de ex-LTS'ers die wat vaker kans zien een nog redelijk bij de afgebroken opleiding aansluitende baan te vinden.

6.4 Van beginbaan naar laatste baan (1977/1978)

Ten tijde van het tweede interview onder de generatie 1977/1978 bleek meer dan de helft van allen, die ooit waren gaan werken, in iets minder dan een jaar uit zijn of haar beginbaan vertrokken te zijn. In vergelijking met het eerste jaar op de arbeidsmarkt zijn de respondenten in het tweede jaar vaker van baan veranderd. Dit is met name bij meisjes het geval (58% tegenover 43% van de jongens).

In datzelfde jaar is meer dan een kwart ooit werkloos geweest. (Werkloos wil zeggen: niet werkend, zonder een andere dagvullende activiteit, zoals het eigen huishouden of een volledige dagopleiding.) Vaak gaat het daarbij om vrij lange perioden: van de 55 respondenten die ooit werkloos waren, gaat het bij 37 personen (alle werkloosheidsperioden bij elkaar opgeteld) om meer dan een half jaar. Van een stabilisatie van de arbeidsmarktpositie lijkt derhalve in het tweede jaar geen sprake te zijn.

Op het moment van het tweede interview is echter slechts 6% van de tot de beroepsbevolking te rekenen schoolverlaters werkloos. Uitgaande van de frequentie en de duur van werkloosheids-

perioden in het tweede jaar zou men een hoger werkloosheidspercentage verwachten (9%). Dat zou er een aanwijzing voor kunnen zijn dat er bij de tweede interviewronde een iets grotere uitval is geweest van hen, die op het moment van dat interview werkloos waren. Desondanks lijkt het percentage werklozen onder deze groep ongediplomeerden geringer te zijn dan onder hun leeftijdsgenoten in de Leidse regio.

Het vertrek uit de beginbaan komt voornamelijk voor bij hen die in de sectoren commerciële diensten (winkel en horeca) of industrie/verkeer werkten. Dat zijn de sectoren waarin de meeste voortijdige schoolverlaters hun beginbaan hadden gevonden.

Banen met bepaalde kenmerken lijken tot een grotere mate van vertrek uit dat werk te leiden. Dat zijn vooral banen met volledig ongequalificeerd werk, waar men weinig mogelijkheden ziet er qua positie op het werk op vooruit te gaan. Ook wanneer men minder tevreden is met het werk, blijkt men vaker te vertrekken. De gevonden verbanden zijn echter geen van alle groot en lijken daarom het vertrek slechts in geringe mate te kunnen verklaren.

Uit interviews kregen we de indruk dat het besluit om te vertrekken vrij vaak relatief onverwacht tot stand komt: er doet zich een incident voor dat latente gevoelens van onvrede naar boven haalt en men vertrekt. Uit de door de vertrekkers zelf genoemde argumenten blijkt dat meer dan twee derde vertrokken is uit onvrede met de baan die men had.

Slechts de helft ziet op het moment van vertrek concrete mogelijkheden om beter werk te krijgen.

Kennelijk is er meer sprake van afstoting door aspecten van de oude baan dan van het zich aangetrokken voelen door elementen in een andere baan. Deze veronderstelling lijkt te meer waarschijnlijk, wanneer we de beginbaan van hen die daaruit vertrokken zijn, vergelijken met hun laatste baan.

Hoewel (alleen) jongens die uit hun beginbaan vertrokken zijn in hun laatste baan in het algemeen beter betaald worden en ook vaker het enigszins geschoolde werk verrichten, lijken zij zich, evenals de meisjes, in hun laatste baan niet beter op hun plaats te voelen dan in hun beginbaan. In de laatste baan moet men meer uren per week werken en vaker overwerken. Daarmee heeft men ook meer problemen, evenals met onder andere het tem-

po op het werk en de monotonie ervan. Bovendien zijn er minder onder hen die nog mogelijkheden zien om hoger op te komen.

Vergelijken we de vertrekkers die ten tijde van het interview nog werkten met degenen die in hun beginbaan zijn gebleven, dan valt die vergelijking op de meeste punten in het voordeel van de laatsten uit. Zij verrichten vaker enigszins geschoold werk, zien meer mogelijkheden hun positie op het werk te verbeteren en volgen vaker een op het huidige beroep gerichte opleiding. Ondanks het feit dat zij vaker kritiek hebben op de fysieke werkomstandigheden, waarderen zij de inhoud van hun werk en hun positie in het bedrijf meer.

6.5 De arbeidsmarktervaringen van de generatie 1969/1970

De toetreding tot de arbeidsmarkt verliep voor de generatie 1969/1970 nog vlotter dan bij de huidige generatie al het geval was. Dit suggereert dat voor hen de mogelijkheden op de arbeidsmarkt toen ruimer waren dan nu.

Dat weerspiegelt zich ook in de hogere graad van geschooldheid dat het werk in de beginbaan (één jaar na het schoolverlaten) vergde, vooral in het witte werk. Wij zien dan ook dat de sectoren administratie/handels en die der openbare diensten duidelijk toegankelijker waren voor toenmalige schoolverlaters.

De loonpositie, gemeten met een index die overeenkomt met het later ingevoerde officieel minimum jeugdloon - een officieel minimum jeugdloon bestond toen immers nog niet - was in die tijd ongeveer gelijk aan die van de huidige generatie. Dit doet vermoeden dat de invoering van het minimum jeugdloon in de praktijk in feite weinig heeft opgeleverd voor ongediplomeerde schoolverlaters.

De verlenging van de leerplicht heeft wel een zeker effect gehad. Dit blijkt zowel uit het geringer aantal gewerkte uren per week als uit het feit dat de generatie 1977/1978 vaker een part-time opleiding volgt. Dit terwijl de graad van geschooldheid van het werk in 1969/1970 hoger lag.

Als wij de carrière van hen, die na zo'n acht jaar nog steeds

werken (de meeste mannen en ongeveer de helft van de vrouwen) volgen, is er een zekere verbetering in de mate van kwalificatiegraad van het werk te constateren. Dat hogere kwalificatieniveau blijkt echter in de bij de sollicitatie gestelde eisen voornamelijk gebaseerd op meer praktijkervaring en niet op inmiddels behaalde en gevraagde vakdiploma's.

Ook in de salarispositie is een verbetering te constateren, hoewel nog steeds 17% minder dan het officieel minimumloon verdient.

De klachten die men over het werk heeft, nemen echter in de loop van de tijd niet af. Er is zelfs een toename van het aantal klachten over de fysieke werkomstandigheden te signaleren. Hoewel de generatie 1969/1970 in vrijwel gelijke mate als de huidige generatie nog mogelijkheden ziet in het werk vooruit te komen, moet geconstateerd worden, dat nog slechts 3% van hen met een beroepsopleiding bezig is, tegen 14% van de generatie 1977/1978. Men vertrouwt voor de toekomst waarschijnlijk meer op de opgedane ervaring dan op diploma's.

Op het moment van het interview was 4% van de mannen en 8% van de vrouwen voor zover zij ter beschikking van de arbeidsmarkt stonden, werkloos. Als we kijken naar de mate waarin deze generatie voortijdige schoolverlaters gedurende de arbeidskarrière met werkloosheid gekonfronteerd is, moet vermoed worden dat dit cijfer een onderschatting van het werkelijke aantal is. Maar liefst 67% was immers sinds het verlaten van de school ook een tijd lang niet werkend zonder een duidelijke dagvulling, als bijvoorbeeld het eigen huishouden, te hebben.

Gezien het feit dat men gemiddeld zo'n vijf banen gehad heeft, is het ook niet verwonderlijk dat meer dan een derde ooit actief op zoek naar een baan moest en 43% ooit bij het GAB als werkzoekende stond ingeschreven. Opmerkelijk is dat ook op een met de 1977/1978-groep vergelijkbaar peilmoment (twee jaar na het verlaten van de school) de werkloosheid hoger ligt dan bij de generatie 1977/1978 (10% om 6%). Als we daarbij de gunstiger werkgelegenheidssituatie in 1969/1970 betrekken, mag dit als een extra argument voor de waarschijnlijke onderschatting van het aantal werklozen ten tijde van het interview onder de generatie 1977/1978 gezien worden.

Tabel 4. Arbeidskarrière-gegevens voor beide generaties naar sexe en laatstgevolgde opleiding

	werkzoekend*		werkloos**		gemiddeld aantal banen	
	1969/1970	1977/1978	1969/1970	1977/1978	1969/1970***	1977/1978
LHND	23%	41%	78%	60%	4.7	2.3
LTS	34%	24%	54%	36%	5.6	2.2
LEAO/LMO	57%	33%	77%	53%	4.4	1.9
LAO/LNO	17%	33%	43%	42%	5.8	2.6
MAVO	39%	18%	70%	45%	4.0	2.0
HAVO/VWO	62%	21%	87%	54%	4.1	2.1
jongens	40%	16%	62%	43%	5.1	2.1
meisjes	30%	32%	74%	55%	4.8	2.2
totaal	36%	29%	67%	50%	5.0	2.1

* Een werkzoektijd van maximaal één maand tussen schoolverlaten en eerste baan is niet als werkzoekperiode meegeteld.

** Een periode van twee maanden tussen schoolverlaten en eerste baan is niet als werkloosheidsperiode meegeteld.

*** Het betreft hier het gemiddeld aantal banen van de nog werkenden.

7. OPLEIDINGEN NA HET VERTREK UIT HET VOORTGEZET ONDERWIJS

7.1 De generatie 1977/1978

In de voorgaande paragrafen hebben we reeds herhaaldelijk verwezen naar het beeld dat er bestaat van voortijdige schoolverlaters. Zij worden vaak afgeschilderd als dom, ongemotiveerd en apatisch. Op basis daarvan zou men kunnen verwachten dat voortijdige schoolverlaters ook na hun vertrek uit het voortgezet onderwijs weinig belangstelling tonen om aan opleidingen te beginnen, dan wel dat de kans dat zij een dergelijke opleiding afronden niet zo groot is.

Ondanks het feit dat de schoolloopbaan inderdaad vaak door toenemende problemen gekenmerkt werd, bleken deze problemen vaak niet de doorslaggevende vertrekreden. De veronderstelling dat alle voortijdige schoolverlaters definitief van elk soort onderwijs vervreemd zouden zijn, lijkt daarom niet zonder meer aannemelijk. De door bijna de helft van de respondenten aangekruiste vertrekreden "omdat ik liever in de praktijk leer" is hiervan wellicht een illustratie.

We gaan nu eerst in op de beoordeling van het vertrek van school en de houding ten opzichte van onderwijs en diploma's, en behandelen daarna de feitelijk gevolgde opleidingen na het vertrek uit het voortgezet onderwijs.

Hoe beoordelen voortijdige schoolverlaters, twee jaar na dato, hun vertrek zonder diploma uit het voortgezet (dag)onderwijs? De verschillende gegevens die hierop betrekking hebben suggereren alles bij elkaar een vrij genuanceerd oordeel daarover. Beperken wij ons tot hun oordeel over de indertijd genomen beslissing, dan valt te konstateren dat, ondanks een lichte toename van spijtgevoelens in vergelijking met het eerste interview, een grote meerderheid nog steeds achter dat besluit staat. Niettemin lijkt men vrij vaak bereid te erkennen dat je met een diploma toch meer mogelijkheden hebt. Bij de op de eigen persoon toegespitste vraag "Vindt u het voor uzelf belangrijk een diploma te hebben?" antwoordt de helft met "ja". Het

ongediplomeerd zijn is bovendien iets dat men zijn kinderen al helemaal niet toewenst: 75% zou het zijn of haar kinderen minstens afraden zonder diploma van school te gaan en slechts 13% zou daarmee zonder problemen akkoord gaan.

Gezien het feit dat twee vijfde van alle respondenten tenminste één negatieve ervaring - minder verdienen, niet hogerop kunnen, etc. - toeschrijft aan het niet hebben van een diploma, mag verondersteld worden dat een aantal betrokkenen door schade en schande 'wijs' is geworden. Anderen zullen echer altijd al vermoed hebben met een diploma meer kansen te hebben, maar hebben waarschijnlijk indertijd de konklusie getrokken dat een diploma via de weg van het dagonderwijs voor hen niet weggelegd was.

Gezien het feit dat 45% van de totale groep in de twee jaar die na het vertrek uit het volledig dagonderwijs verstreken zijn, ook inderdaad aan een opleiding is begonnen, kunnen we ervan uitgaan dat de bovengenoemde erkenning van het belang van opleidingen en diploma's meer is dan een erkenning in theorie alleen.

Dat aantal is hoger dan wij verwachtten, te meer daar uit de aard van de genoemde opleidingen afgeleid mag worden dat het slechts zelden gaat om het verplichte uitzitten van de partiële leerplicht. Immers 90% van de genoemde opleidingen bestaat uit duidelijk beroepsgerichte opleidingen of opleidingen in het voortgezet onderwijs. Bovendien hebben velen tijdens het tweede interview geen melding gemaakt van het feit dat zij - bij het eerste interview - aan het vormingswerk deelnamen. Kennelijk ervaart men het vormingswerk niet als een echte opleiding.

Op het moment van het interview is 25% nog met een of andere opleiding bezig. Van de opleidingen waarmee men is gestopt, heeft men twee derde afgerond, waarvan het grootste deel met een getuigschrift. Met een derde is men voortijd gestopt. Dat laatste zien wij vooral bij voormalige LHNO- en LEAO-leerlingen. Alles bij elkaar zijn iets meer jongens dan meisjes erin geslaagd binnen twee jaar een diploma in hun bezit te krijgen (18% tegen 16%). Het meest in trek - of het meest toegankelijk - blijken voor deze groep de opleidingen gericht op het huidige of een ander beroep. Meer dan twee derde van alle opleidingen waaraan men in de loop van de tijd begonnen is, heeft zo'n beroepsgericht karakter.

Een belangrijke faktor bij de beslissing om aan zo'n opleiding te beginnen, blijkt de kwalifikatiegraad van het werk waarin men terechtkomt te zijn. Terwijl van de mensen die in volledig ongeschoold werk terechtkomen slechts 19% aan zo'n opleiding begint, bedragen de percentages voor het enigszins geschoolde blauwe en witte werk respektievelijk 47% en 63%. Waarschijnlijk in samenhang met het voorafgaande, zien we ook dat jongens vaker dan meisjes een beroepsgerichte opleiding zijn gaan volgen. Dat geldt ook voor voormalige AVO/VWO- en LEAO-leerlingen in vergelijking met de anders opgeleiden. Op het moment van het interview is 20% van de jongens en 10% van de meisjes nog bezig met een dergelijke beroepsgerichte opleiding. Van de beroepsgerichte opleidingen waarmee men gestopt is, heeft men ongeveer twee derde voltooid. Van de totale groep heeft 14% een beroepsgericht diploma weten te behalen.

Slechts een kleine groep - elf jongens en vijf meisjes - hebben besloten alsnog een poging te wagen een voortgezet onderwijsdiploma te halen. Niet meer dan drie van hen keerden daarbij terug naar het volledige dagonderwijs. De overigen probeerden het via avondonderwijs of een schriftelijke cursus. Dit ondanks het feit dat deze onderwijsvormen aanzienlijk meer zelfdiscipline vragen.

Het meest nagestreefde diploma is dat van het MAVO. Zelfs de vijf respondenten uit het LBO die alsnog een voortgezet onderwijsdiploma wilden halen, richtten zich op het MAVO-diploma. Mogelijk heeft dat te maken met het feit dat het vrijwel onmogelijk is buiten het volledig dagonderwijs om een LBO-diploma te halen.

Na twee jaar zijn slechts vier respondenten erin geslaagd een diploma te halen; acht respondenten zijn nog bezig, waaronder de reeds genoemde vijf voormalige LBO-leerlingen.

Van degenen die op het moment van het tweede interview niet (meer) met een opleiding bezig zijn, zegt de helft er aan te denken nog met een opleiding te beginnen. Bij sommigen gaat het slechts om vage, bij anderen om min of meer zekere plannen. Wellicht kunnen we ervan uitgaan dat het bij degenen die zeggen over maximaal een half jaar daarmee te zullen beginnen, om serieuze plannen gaat. Dat zou betekenen dat van degenen die tij-

dens het tweede interview geen opleiding volgden, binnen een half jaar 12% daarmee alsnog begint: 19% van de betrokken jongens en slechts 9% van de betrokken meisjes.

Men heeft dan voornamelijk belangstelling voor opleidingen gericht op een ander beroep dan het huidige, veelal in het avondonderwijs. Bij de opleidingen die voortijdige schoolverlaters in de twee jaar na het vertrek uit het volledig dagonderwijs gevolgd hebben, ging het vooral om opleidingen gericht op het huidige beroep en om part-time dagonderwijs.

Al met al lijkt de veronderstelling van een algemene vervreemding van 'het onderwijs' niet juist. Hoewel men zijn besluit om zonder diploma het voortgezet onderwijs de rug toe te keren voor het merendeel nog steeds als juist ervaart, erkent men vaak dat je met een diploma meer mogelijkheden hebt. Bijna de helft is intussen aan een of andere opleiding begonnen, vaak met de bedoeling om zijn of haar positie op de arbeidsmarkt te verbeteren. Ongeveer een kwart van hen is nog met zo'n opleiding bezig. Bovendien is het min of meer waarschijnlijk dat nog zo'n 10% - vooral jongens - zich binnen een half jaar bij een opleiding aanmelden.

7.2 Opleidingen na het voortgezet onderwijs voor de generatie 1969/1970

De generatie 1969/1970 zegt sinds het voortijdig schoolverlaten in vrijwel dezelfde mate met negatieve effecten van het niet hebben van een diploma gekonfronteerd te zijn als de huidige generatie in slechts twee jaar. Desondanks lijken onder hen meer spijtgevoelens met betrekking tot het toenmalig vertrek te leven dan bij de vertrekkers uit 1977/1978. Meer dan tweemaal zo vaak wordt te kennen gegeven dat men de school liever had afgemaakt. Met betrekking tot het nut wat men persoonlijk van een diploma verwacht, blijken de beide generaties weer niet van elkaar af te wijken.

Er zijn nog heel wat voortijdige schoolverlaters uit 1969/1970 aan een - meest beroepsgerichte - opleiding begonnen. Van de

totale groep was ten tijde van het interview 42% inmiddels gediplomeerd. Dat is aanzienlijk meer dan bij de generatie 1977/1978. Slechts 7% heeft echter kans gezien een diploma in het voortgezet onderwijs te halen en dat is minder dan de helft van hen die aan zo'n opleiding begonnen. Vooral hun die een schriftelijke cursus volgden, lukte het zelden het diploma te behalen. Het gaat bij al deze pogingen een voortgezet onderwijs-diploma te halen voor het merendeel om personen, die oorspronkelijk uit het AVO/VWO of LMO/LEAO afkomstig waren. Zij proberen dan meestal een MAVO-diploma te halen.

Ook bij het volgen van beroepsgerichte opleidingen zijn personen afkomstig uit het LMO/LEAO en AVO/VWO oververtegenwoordigd. In totaal werd door meer dan de helft van de respondenten zo'n beroepsgerichte opleiding gevolgd, in een kwart van de gevallen in het kader van het leerlingstelsel. Inmiddels is nog 16% van de ondervraagden met een opleiding bezig en mag van de overigen verwacht worden dat zo'n 9% op redelijke termijn met een opleiding zal starten.

8. ONTWIKKELINGEN IN HET DENKEN OVER WERK

Er wordt in de discussie over het mogelijk uiteenvallen van de arbeidsmarkt in twee segmenten wel verondersteld dat personen, die aangewezen zijn op banen die weinig opleidings- en promotiemogelijkheden bieden en vaak tijdelijk van aard zijn, zich op den duur aan dit type werk aanpassen. Zij zouden zelfs een voorkeur ontwikkelen voor los-vast werk en de daaruit voortvloeiende perioden van werkloosheid en, wat de inhoud van het werk betreft, meer letten op het ontbreken van ongemakken dan op het toekomstperspektief dat een baan biedt.

Men neemt aan dat deze tendens tot aanpassing in feite een 'vliegwieleffekt' is in de totstandkoming van een scheiding tussen een primair en secundair deel van de arbeidsmarkt. Het primaire deel, met goedbetaalde banen met opleidings- en promotiemogelijkheden, zou niet alleen moeilijk toegankelijk zijn voor hen die een arbeidsverleden met veel baanwisseling hebben, maar zou voor deze personen ook niet meer aantrekkelijk zijn.

We hebben gezien dat de voortijdige schoolverlaters vaak met baanwisselingen en tussentijdse werkloosheid gekonfronteerd worden. Zij zijn ook voor een groot deel aangewezen op ongeschoold, routinematig werk. Men zou daarom kunnen verwachten dat er bij hen sprake zou zijn van de boven beschreven aanpassingen aan de omstandigheden waarin zij terechtkomen. Naarmate men langer in dergelijke omstandigheden verkeert en de konkrete gevolgen daarvan persoonlijk heeft ervaren, zou men:

- vast werk minder belangrijk gaan vinden;
- minder belang gaan toekennen aan opleidings- en promotiemogelijkheden;
- meer belang gaan toekennen aan het ontbreken van ongemakken in het werk;
- en minder gevoelig zijn voor de morele verplichting tot werken.

Wij hebben nagegaan in hoeverre deze veronderstellingen met onze gegevens in overeenstemming zijn. Bij die analyse bleken alleen de verwachtingen met betrekking tot verschuivingen in het belang dat aan opleidings- en promotiemogelijkheden en aan het

ontbreken van ongemakken in het werk gehecht wordt, deels bevestigd te worden.

Bij de generatie 1977/1978 zien we inderdaad deze verschuivingen; bij de generatie 1969/1970 daarentegen, die toch al langer met de genoemde omstandigheden gekonfronteerd werd, is het belang dat aan opleidings- en promotiemogelijkheden wordt toegekend, zeker niet geringer. Bovendien moet beseft worden dat de verschuivingen licht zijn en absoluut geen verandering in de totale baanvoorkeur betekenen; het ontbreken van ongemakken in het werk blijft een relatief onbelangrijk aspekt, de opleidings- en promotiemogelijkheden blijven relatief belangrijk.

Voor de andere verwachtingen, zoals die met betrekking tot het belang van een vaste baan en de plaats van arbeid in het leven, werd in het materiaal geen bevestiging gevonden.

Al met al moet gekonstateerd worden dat van een aanpassing zoals die verondersteld werd, bij deze voortijdige schoolverlaters geen sprake is. Voor zover er een verschuiving in de oriëntatie op banen is, lijkt die te verwijzen naar een door de omstandigheden gedwongen aanpassing aan werk dat inhoudelijk minder te bieden heeft dan men ooit hoopte.

9. KONKLUSIES

Aantallen en achtergronden

1. Op basis van de onderwijsstatistieken van het CBS is het niet mogelijk exact aan te geven hoeveel leerlingen in Nederland jaarlijks zonder enig diploma het voortgezet onderwijs verlaten. Een voorzichtige schatting, gebaseerd op die statistieken en eigen onderzoeksmateriaal maakt aannemelijk dat bijvoorbeeld in 1975/1976 tenminste een op de tien schoolverlaters volstrekt ongediplomeerd was.
2. Het zonder diploma van school gaan in de Leidse regio komt voornamelijk voor onder leerlingen uit het milieu van de (ongeschoolde) arbeiders of uit dat van de lagere employeés.

Wanneer we ervan mogen uitgaan dat de onderzochte groep voortijdige schoolverlaters uit 1969/1970 een reëel beeld geeft van de toenmalige situatie, dan is de konklusie gerechtvaardigd dat voortijdig schoolverlaten in die tijd ook in andere milieus meer voorkwam. Met name geldt dat voor het milieu van de kleine zelfstandigen.

3. Voortijdig schoolverlaten blijkt voornamelijk voor te komen onder leerlingen die afkomstig zijn uit zeer grote gezinnen. Het gemiddeld kindertal in het ouderlijk gezin is tweemaal zo groot als het landelijk gemiddelde. Vaak hebben deze leerlingen ook tenminste één broer of zus die het voortgezet onderwijs eveneens zonder diploma de rug heeft toegekeerd.
4. Meer dan drie kwart van alle ongediplomeerden blijkt afkomstig te zijn uit het LBO. Dit terwijl in de onderzochte regio slechts ongeveer een derde van alle leerlingen in het voortgezet onderwijs het LBO bezocht. Vooral de enige specifieke meisjesopleiding in het Nederlands onderwijssysteem

- het LHNO - levert een onevenredig groot aantal ongediplomeerde schoolverlaters.

De schoolloopbaan

5. Van alle voortijdige schoolverlaters heeft een derde reeds vanaf de lagere school met problemen te kampen gehad. Die problemen liggen dan nog vooral op het vlak van onvoldoende prestaties. Zo is 40% al op de lagere school één keer of vaker blijven zitten. Dat is ongeveer tweemaal zoveel als het landelijk gemiddelde. Meer dan de helft is dus nooit blijven zitten en kreeg - na een veelal normale lagere schooltijd - het advies om naar het MAVO, HAVO of VWU te gaan.
6. Verklaringen voor voortijdig schoolverlaten worden nogal eens gezocht in een onjuiste, c.q. te 'hoge' schoolkeuze na de lagere school. Bij de door ons onderzochte groep voortijdige schoolverlaters bleek het merendeel van de gemaakte keuzes in overeenstemming te zijn met de op het moment van die keuze beschikbare informatie, zoals toetsuitslag en het advies van de lagere school. In de gevallen dat men van die adviezen afgeweken was, bleek men meestal gekozen te hebben voor een schooltype dat - volgens de gangbare opvatting - onder het niveau van het advies lag. Naar ons idee kan men daarom voortijdig schoolverlaten niet verklaren vanuit fouten in het individuele keuzeprocess bij leerlingen of hun ouders. Hun beslissing dient veelal als een juiste gekwalificeerd te worden.
7. Gemiddeld bracht de onderzochte groep voortijdige schoolverlaters bijna vier jaar in het voortgezet onderwijs door.
8. De schoolloopbaan van veel voortijdige schoolverlaters wordt gekenmerkt door veelal toenemende problemen. Deze problemen zijn grofweg in drie categorieën in te delen:
 - **feitelijke loopbaanproblemen**, vaak gekombineerd met prestatieproblemen op de lagere school en verandering

van schooltype binnen het voortgezet onderwijs ('afstroom');

- **late prestatieproblemen;**
- **gedragsproblemen**, overtredingen van de schoolregels, zoals spijbelen, er uitgestuurd worden en conflicten met leerkrachten.

De mate waarin deze problemen zich voordoen varieert sterk, afhankelijk van het betrokken opleidingstype.

9. Meer dan de helft van de onderzochte groep is in het voortgezet onderwijs tenminste eenmaal blijven zitten.
10. Meer dan een kwart van alle respondenten is tenminste eenmaal van het ene naar een ander schooltype overgestapt. Van degenen die in eerste instantie voor het MAVO, HAVO of VWO kozen, is uiteindelijk bijna een derde in het LBO terechtgekomen. Dat is ongeveer driemaal zoveel als in 1976/1977 landelijk gebeurde.
11. Vaak wordt verondersteld dat leerlingen zonder diploma van school gaan doordat zij bijbanen hebben, waardoor de schoolse verplichtingen in het gedrang komen. Inderdaad hebben de meeste voortijdige schoolverlaters in de periode dat zij op school zaten, gewerkt. Vaak ging het ook om bijbanen die, voor of na school, vrij veel tijd in beslag namen. De betreffende leerlingen zelf zeggen echter meestal dat school en werken best te combineren waren. Een aantal van hen zegt echter wel dat door die bijbaantjes hun voorkeur voor werken boven naar school gaan toenam.

Het vertrek

12. Bijna de helft van de ongediplomeerden verlaat de school in of direkt na de voorlaatste klas. Een kwart heeft de school eerder de rug toegekeerd.
13. De meesten verlaten de school voornamelijk op eigen initiatief. Zij voelen zich afgestoten door de school of aangetrokken door de wereld buiten de school. Bij gevoelens van

afstoting gaat het om te kort schietende prestaties of om emotionele vervreemding. Bij gevoelens van aantrekking gaat het meestal om de wens te gaan werken en geld te verdienen en om het verlangen naar meer zelfstandigheid. Soms laat men dan ook uitdrukkelijk merken de school van weinig belang te achten bij het realiseren van dergelijke wensen. Bij de meeste betrokkenen gaan gevoelens van aantrekking en afstoting - in wisselende mate - samen.

14. Een op de zeven voortijdige schoolverlaters blijkt de school niet op eigen initiatief te hebben verlaten, maar is door het bevoegd gezag van school verwijderd. Bij sommigen gaat het daarbij om de toepassing van formele regelingen in de prestatiesfeer, zoals maximaal twee keer blijven zitten. Anderen worden op grond van 'wangedrag' van school gestuurd.
15. Opvallend is dat er weinig samenhang bestaat tussen kenmerken van de schoolkarrière en de redenen die men voor het ongediplomeerd vertrek aanvoert. Kennelijk geven objectief konstateerbare problemen in de schoolloopbaan niet zonder meer de doorslag in de individuele beslissing.
16. Dat de relatie tussen school en voortijdige schoolverlaters in veel gevallen ernstig verstoord is, blijkt wel uit het feit dat veel respondenten zeiden na hun vertrek opgelucht ademgehaald te hebben. Overigens bleek in gesprekken met directies en leerkrachten dat dit ook bij hen wel het geval was.
17. Te konstateren valt dat:
 - scholen vaak slecht op de hoogte zijn van de mate waarin leerlingen zonder diploma van school gaan;
 - men niet bijhoudt of het gaat om overstappen of ongediplomeerd vertrekken uit het onderwijs;
 - de datum waarop de betrokken leerlingen voor het laatst op school geweest waren vaak veel vroeger ligt dan het moment waarop de school dit registreerde; bij het LHNO bleek dit zelfs bij 40% van de gevallen zo te zijn!

18. Naar ons idee is een goede begeleiding van leerlingen die van school (willen) gaan wenselijk. In die gevallen waarin voorkoming van het vertrek mogelijk of wenselijk is zou men moeten proberen op de betrokken of een andere school naar nieuwe mogelijkheden voor de leerling te zoeken. De school zou daarmee ook een beter zicht kunnen krijgen op factoren binnen het eigen onderwijs die mede verantwoordelijk zijn voor het ongediplomeerd vertrek. In andere gevallen zou men de leerling kunnen helpen bij de oriëntatie op mogelijkheden buiten het volledig dagonderwijs, in het part-time onderwijs en op de arbeidsmarkt.

Gezien de gekonstateerde gebrekkige registratie is het niet vreemd dat men vaak uit het onderwijs vertrokken is zonder dat er sprake was van enige begeleiding van de kant van de betrokken school. Meer dan de helft van de respondenten zei dat er in de periode rond het eigenlijke vertrek nooit een gesprek had plaatsgevonden tussen hen en een vertegenwoordiger van de school. Bij 44% is er helemaal nooit gesproken over de mogelijkheid of de wenselijkheid om van school te vertrekken.

19. Veel publicaties over voortijdige schoolverlaters wekken de indruk als zou het gaan om een groep die een lage dunk van zichzelf heeft. Verondersteld wordt vaak dat de voortdurende faalervaringen op school daarvan de oorzaak zijn.

De in dit onderzoek verzamelde gegevens ondersteunen deze veronderstellingen niet. Wij constateerden dat er bij een meerderheid gesproken moet worden van een positief gevoel van eigenwaarde. Problemen die men op school meegemaakt heeft leiden over het algemeen niet tot een geringer gevoel van eigenwaarde, ook niet wanneer dergelijke problemen als reden voor het vertrek genoemd worden.

Bij leerlingen die weinig belang toekennen aan leren, gaan dergelijke problemen juist samen met een groter gevoel van eigenwaarde. Mogelijk hebben deze leerlingen hun gevoel van eigenwaarde juist weten te vergroten in een gezochte confrontatie met het schoolsysteem.

Op zoek naar een baan

20. Meisjes (vooral die van het LHNO) en zij die het LMO/LEAO of AVO/VWO voortijdig verlaten, zijn vrij slecht in staat hun wensen met betrekking tot banen te realiseren; dit in tegenstelling tot ongediplomeerde LTS'ers en LAU/LNU'ers.
21. Banen worden voornamelijk via informele kanalen (familie, vrienden en kennissen) gezocht en gevonden; zelden of nooit via het Gewestelijk Arbeidsbureau.
22. Voortijdige schoolverlaters komen vrij snel aan de slag, ondanks het feit dat ze voor een groot deel vrijwel gelijk met gediplomeerde schoolverlaters op de arbeidsmarkt komen.

Zij die de school in 1969/1970 verlieten kwamen nog sneller aan werk dan de huidige generatie. Dit suggereert - samen met de toen hogere graad van geschooldheid van het werk in de beginbaan - dat de mogelijkheden op de arbeidsmarkt toen ook voor voortijdige schoolverlaters ruimer waren dan nu.

23. Zij die de school verlaten omdat ze liever werken dan naar school gaan komen vlotter dan anderen aan de slag en blijven ook vaker aan de slag.
24. Meisjes, en vooral die van het LHNO, komen in hun eerste baan meestal in totaal ongeschoold werk terecht. Zij die de LIS verlaten, vinden daarentegen nogal eens enigszins geschoold, technisch/ambachtelijk werk.
25. Hoe men op zoek gaat naar een baan en de tijd die men eraan spendeert houdt geen verband met de kwaliteit van de eerste baan. De duur van het zoeken lijkt meer een indicatie van de moeite die het kost dan van een brede verkenning van de mogelijkheden.

De beginbaan (één jaar na het schoolverlaten)

26. Het bedrijf waar voortijdige schoolverlaters een jaar na

het vertrek aangetroffen werden is meestal:

- een klein familiebedrijf;
- een bedrijf vlak in de buurt van de woonomgeving;
- bij jongens een bedrijf in de industriële sektor, bij meisjes een winkel- of horecavestiging.

De sectoren administratie/handel en openbare diensten waren voor de generatie 1969/1970 duidelijk toegankelijker dan voor de huidige generatie.

27. Ten opzichte van de allereerste baan is er in de beginbaan een geringe toename van mate van geschooldheid van het werk; meer dan de helft van de banen vergt echter nog steeds geen enkele scholing.
28. In de beginbaan wordt in bijna een derde van de gevallen het minimum jeugdloon niet uitbetaald. Vooral meisjes overkomt dit (35% van de meisjes, 25% van de jongens).

Op basis van eigen berekeningen vermoeden we dat het na 1969/1970 ingevoerde officieel minimum jeugdloon voor ongediplomeerde schoolverlaters weinig heeft opgeleverd. Vergelijkbare cijfers laten zien dat betaling 'onder minimum jeugdloon' in beide perioden in vrijwel dezelfde mate voorkomt. (Het cijfer voor de 1969/1970-generatie is op basis van een berekening ten opzichte van het minimumloon gekonstrueerd).

29. Wettelijke bepalingen om jongeren te beschermen tegen een te lange werkweek functioneren in elk geval bij voortijdige schoolverlaters verre van optimaal:
 - 16- en 17-jarigen werken in hun beginbaan in bijna de helft van de gevallen over, ondanks wettelijke beperkingen in deze;
 - de partiële leerplicht wordt door twee derde van hen die hieronder vallen, ontduken.

Toch is wat dat betreft enige verbetering ten opzichte van de situatie in 1969/1970 te konstateren: men volgde toen

minder part-time opleidingen en werkte gemiddeld per week langer.

30. Voortijdige schoolverlaters klagen nogal eens over onder andere de monotonie van het werk en de geringe promotiemogelijkheden. Velen koesteren dan ook het plan op niet al te lange termijn uit de beginbaan te vertrekken.
31. Men suggereert wel dat er in toenemende mate sprake zou zijn van een ontwikkeling naar twee gescheiden arbeidsmarkten: die voor het goede werk (primaire) en die voor het slechte (secundaire). Personen die ooit werk vonden op het secundaire deel en daar regelmatig van baan moesten veranderen, zouden door dit arbeidsverleden geen toegang meer kunnen vinden tot het deel waar goedbetaald werk met promotiemogelijkheden wordt aangeboden.
- Ondanks het feit dat zulke markten moeilijk af te perken zijn, vinden wij nogal wat aanwijzingen dat voortijdige schoolverlaters en met name de meisjes onder hen, zich voor een groot deel op die secundaire arbeidsmarkt bevinden:
- zij komen onmiddellijk aan de slag, ondanks het feit dat een groot deel van hen vrijwel gelijktijdig met gediplomeerde schoolverlaters de arbeidsmarkt betreedt;
 - zij worden vaak gekonfronteerd met baanwisselingen met daaraan verbonden meestal kortdurende perioden van werkloosheid;
 - zij verrichten veelal werk in kleine familiebedrijven in de buurt van de woonomgeving;
 - het werk vereist vaak geen scholing;
 - het loon ligt meestal op of onder het minimum jeugdloon;
 - men is nogal eens van plan op korte termijn weer van baan te veranderen.

Baanwisseling en werkloosheid

32. Ondanks het feit dat bijna alle ondervraagden het hebben van een vaste baan belangrijk vinden, blijkt meer dan een op de drie na een jaar van baan veranderd (meisjes nog va-

ker). In het tweede jaar na het schoolverlaten ligt het aantal baanwisselingen nog hoger; van de meisjes verandert zelfs meer dan de helft in die periode van baan. Deze baanwisselingen gaan gepaard met kortere of langere perioden van werkloosheid; in het eerste jaar overkomt dat een kwart van de totale groep. In het tweede jaar treedt wat dat betreft geen stabilisatie van de arbeidsmarktpositie op: weer is zo'n kwart werkloos, vaak nu ook voor langere perioden.

Ook voor de generatie 1969/1970 geldt dat frekwent wisselen van baan voor velen een normale zaak is. Gemiddeld heeft men de afgelopen negen jaar vijf banen gehad. Dat gaat gepaard met nogal wat perioden van werkloosheid: 67% was ooit een poos niet-werkend (zonder duidelijke andere dagvulling) en 43% stond ooit ingeschreven bij het Arbeidsbureau.

33. Ondanks het feit dat voortijdige schoolverlaters regelmatig met werkloosheid geconfronteerd worden, is maar 15% van de ondervraagden ten tijde van het eerste interview niet-werkend. Slechts 8% staat echter ingeschreven bij het Gewestelijk Arbeidsbureau. Het percentage ingeschrevenen is daarmee geringer dan vergelijkbare landelijke en regionale werkloosheidscijfers voor jongeren onder de 24 jaar. Ondanks het feit dat tijdens het tweede interview de uitval onder de oorspronkelijk werklozen niet groter is dan onder andere groepen, is het werkloosheidspercentage dan slechts 6%. Een schatting gebaseerd op de frekwentie en duur van de werkloosheid in het tweede jaar, levert een hoger, maar nog steeds vergelijkenderwijs laag percentage op (9%).

Het vermoeden dat voortijdige schoolverlaters pas op wat latere leeftijd voor langere perioden werkloos blijven, wordt niet bevestigd door het werkloosheidspercentage onder de generatie 1969/1970 zo'n negen jaar na het schoolverlaten. Ondanks het feit dat het gevonden percentage (4% van de mannen, 8% van de vrouwen) waarschijnlijk een onderschatting van het werkelijke aantal is, lijkt er van een sterke toename van de werkloosheid op latere leeftijd geen sprake.

34. Verandering van baan leidt bij slechts een aantal aspecten (salaris en geschooldheid van het werk) tot een (meestal lichte) verbetering ten opzichte van de situatie in de beginbaan. Het leidt echter niet tot een grotere tevredenheid over zaken als werktempo of de mate van afwisselendheid van het werk. Ook ziet men in de nieuwe baan minder promotiemogelijkheden.

Zij die vanaf de periode één jaar na het schoolverlaten niet van baan veranderden, zijn op de meeste punten beter af dan zij die wel van baan veranderden. Dat geldt met name voor de geschooldheid en de promotiemogelijkheden van het werk en het erbij volgen van een opleiding.

Zij die van de generatie 1969/1970 nog werken - bijna alle mannen en circa de helft van de vrouwen - zijn er wat het kwalifikatieniveau van het werk betreft op vooruit gegaan. Dat komt echter in de meerderheid van de gevallen neer op gevraagde praktijkervaring. Bij sollicitatie in de huidige baan werden aan hen amper meer eisen met betrekking tot in-middels eventueel behaalde vakdiploma's gesteld.

Ontwikkelingen in het denken over arbeid

35. Voor de veronderstelling dat personen die los-vaste baantjes zonder al te veel perspectief hebben, zich in hun voorkeur voor banen aan deze omstandigheden aanpassen, zijn binnen het onderzoeksmateriaal nauwelijks aanwijzingen te vinden. De enige geringe aanpassing die wij constateerden is een waarschijnlijk door de omstandigheden opgelegde aanpassing aan werk dat inhoudelijk minder biedt dan men ooit hoopte.

Opleidingen na het verlaten van de school

36. Ondanks het feit dat de meerderheid van de voortijdige schoolverlaters, twee jaar na het vertrek, nog achter het toenmalige besluit staat, heeft een aantal van hen moeten ervaren dat het niet hebben van een diploma wel degelijk

een gemis is. Het feit dat ongeveer de helft van de respondenten opleidingen en diploma's toch belangrijk vindt, weerspiegelt zich in het feit dat bijna de helft alsnog met een opleiding begint.

De generatie 1969/1970 geeft vaker aan de toenmalige beslissing van school te vertrekken te betreuren, al verwacht men voor zichzelf niet meer nut van een diploma dan de huidige generatie.

37. De meest gevolgde opleiding is een beroepsgerichte. Het gaan volgen van een dergelijke opleiding blijkt sterk afhankelijk van de kwalificatiegraad van het werk: wie in enigszins geschoold werk terechtkomt volgt aanzienlijk vaker een opleiding dan zij die ongeschoold werk verrichten. Iets meer dan de helft van die opleidingen wordt succesvol afgerond.

38. Na twee jaar zijn slechts vier voortijdige schoolverlaters in staat alsnog het diploma van een voortgezet onderwijsopleiding te behalen: acht respondenten zijn nog met zo'n opleiding bezig. Van een terugkeer in het volledig dagonderwijs is slechts bij drie personen sprake.

De geringe belangstelling voor een opleiding in het voortgezet onderwijs valt wellicht te verklaren uit het feit dat het moeilijk is buiten het volledig dagonderwijs om een LBO-diploma te behalen. Meestal volgt men een MAVO-opleiding waarvoor blijkbaar wel dergelijke mogelijkheden bestaan. Het is wel de vraag in hoeverre personen met een afgebroken LBO-opleiding in staat geacht moeten worden een dergelijke opleiding af te ronden.

Ook van de generatie 1969/1970 is slechts een enkeling (7%) alsnog in staat geweest een voortgezet onderwijs-diploma te behalen. Van de elf respondenten die dat door middel van een schriftelijke cursus probeerden lukte dat slecht twee personen. Toch is 42% er in de afgelopen negen jaar in geslaagd een of andere opleiding (meestal een beroepsgerichte) succesvol af te ronden.

39. Een kwart van de voortijdige schoolverlaters is ten tijde van het interview nog met een opleiding bezig; 10% overweegt daarmee op korte termijn te beginnen.

Van de generatie 1969/1970 volgt nog maar 16% een opleiding, maar overweegt eveneens 10% daarmee binnen een half jaar te beginnen.

L I T E R A T U U R

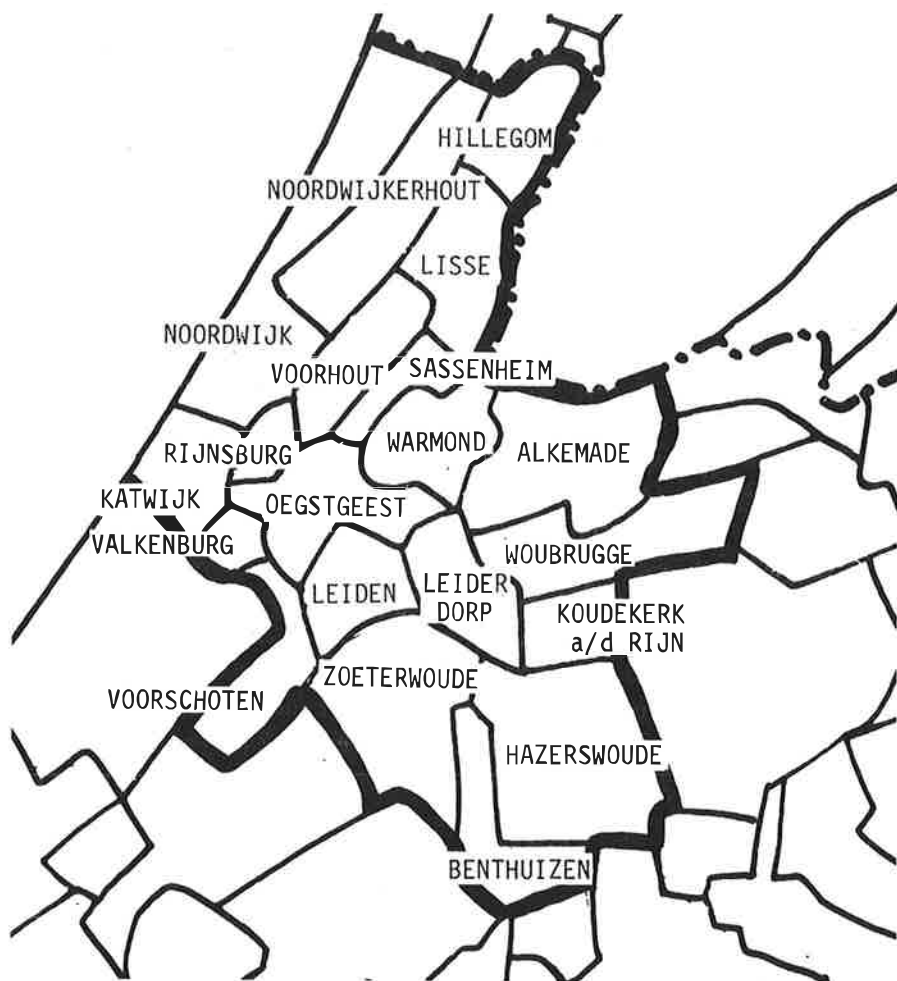
- ANDRIES, F. & T. VOGELS. Voortijdige schoolverlaters; regio Leiden. Leiden NIPG/TNO, 1979 (eerste tussentijds rapport)
- ANDRIES, F. & T. VOGELS. Zonder diploma van school; voortijdige schoolverlaters in de Leidse regio. Leiden, NIPG/TNO, 1981 (eindrapport)
- CBS (CENTRAAL BUREAU VOOR DE STATISTIEK). Overgangen binnen het onderwijs en intrede in de maatschappij; onderwijsmatrix 1976. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1978
- HARGREAVES, D.H. Social relations in secondary school. London, Routledge & Kegan Paul, 1967
- REICH, C. & V. YOUNG. Patterns of dropping out. Interchange 6 (1975) nr 4; p.6-15
- STROINK, P.L. & F. ANDRIES. De LTS'er; van scholier tot werknemer. Leiden, NIPG/TNO, 1977
- WESSELINGH, A. (red.). School en ongelijkheid; hoe het onderwijs bijdraagt aan het handhaven van ongelijkheid in de maatschappij. Nijmegen, LINK, 1979
- WILLIS, P.E. Learning to labour. Westmead, Farnborough, Hants, Saxon House, 1977

BIJLAGEN

Inhoud

	blz.
Bijlage 1	Gemeenten behorende tot de door ons gehanteerde definitie van de regio Leiden 61
Bijlage 2	Lijst van de gebruikte afkortingen van de diverse opleidingen 62
Bijlage 3	Vergelijking van de totale populatie met de geïnterviewden uit de eerste steekproef 63
Bijlage 4	De twee onderzoeksgroepen naar laatst gevolgde opleiding en sexe 64
Bijlage 5	Schoolloopbaangegevens naar laatst gevolgde opleiding; gemiddelden op de drie factoren 65

IN HET ONDERZOEK BETROKKEN GEMEENTEN

LIJST VAN DE GEBRUIKTE AFKORTINGEN VAN DE DIVERSE OPLEIDINGEN

LBO = Lager Beroeps Onderwijs

Daarbinnen vallen:

LHNO = Lager Huishoud en Nijverheids Onderwijs
IHNO = Individueel Huishoud en Nijverheids Onderwijs
LTS = Lagere Technische School
ITO = Individueel Technisch Onderwijs
LMO = Lager Middenstands Onderwijs
LEAO = Lager Economisch en Administratief Onderwijs
LAVO = Lager Algemeen Voortgezet Onderwijs
LAO = Lager Agrarisch Onderwijs
LNO = Lager Nautisch Onderwijs

AVO/VWO = Algemeen Voortgezet Onderwijs/Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs

Daarbinnen vallen:

MAVO = Middelbaar Algemeen Voortgezet Onderwijs
IVO (MAVO) = Individueel Voortgezet Onderwijs
HAVO = Hoger Algemeen Voortgezet Onderwijs
VWO = Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs

VERGELIJKING VAN DE TOTALE POPULATIE MET DE GEÏNTERVIEWDEN UIT DE EERSTE STEEKPROEF

	totale populatie		geïnterviewden	
	aantal	percentage	aantal	percentage
A. geslacht:				
man	315	46%	145	47%
vrouw	363	54%	163	53%
totaal	678	100%	308	100%
B. laatst gevolgde opleiding:				
geen	-	-	2	1%
LHNO	249	37%	101	33%
IHNO	31	5%	4	1%
LIS	116	17%	42	14%
ITD	65	10%	29	9%
LMO	7	1%	7	2%
LEAO	23	3%	15	5%
LAVU	3	0%	2	1%
LAO	36	5%	16	5%
LNO	7	1%	5	2%
IVO-MAVO	7	1%	-	-
MAVO	77	11%	61	20%
HAVO	41	6%	16	5%
VWO	13	2%	8	3%
onbekend	3	0%	-	-
totaal	678	100%	308	100%
C. woonplaats schoolverlater:				
Leiden	281	41%	113	37%
buiten Leiden	397	59%	195	63%
totaal	678	100%	308	100%
D. vestigingsplaats laatstbezochte school:				
Leiden	390	58%	162	53%
buiten Leiden	288	42%	146	47%
totaal	678	100%	308	100%

DE TWEE ONDERZOEKSGROEPEN NAAR LAATST GEVOLGDE OPLEIDING EN
SEXE

	1969/1970		1977/1978	
LHNO/IHNO	61	23%	105	34%
LTS/ITO	92	35%	71	23%
LAVO/LEAO/LMO	25	9%	24	8%
Naut.opl/LAO	16	6%	21	7%
ULO/MULO/MAVO	43	16%	61	20%
HBS/HAVO/VWO	24	9%	24	8%
geen voortgezet onderwijs	4	2%	2	1%
totaal	265	100%	308	100%
waarvan: mannen	160	60%	145	47%
vrouwen	105	40%	162	53%

SCHOOLLOOPBAANGEGEVENS NAAR LAATST GEVOLGDE OPLEIDING; GEMID-
DELDEN OP DE DRIE FAKTOREN

	gedrags- problemen	feitelijke loopbaanproblemen	late prestatie- problemen
totaal	-.09	.06	.02
LHNO	.03	-.35	-.29
LTS	.22	.07	-.20
LMO/LEAD	-.25	.88	.06
LAO/LNO	.47	.32	-.25
MAVO	-.14	.05	.38
HAVO/VWO	-.49	.16	1.06